

Janusz Kurtyka (Kraków)

Nadanie starostwa podolskiego

Teodorykowi z Buczacza w 1442 roku

(z dziejów królewskich na Podolu w XV i XVI wieku)

I. Prezentowany poniżej dokument jest ważnym źródłem, przydatnym do odtwierzania okoliczności formowania się starostw na Podolu (zwłaszcza generalnego podolskiego czyli kamienieckiego), politycznych uwarunkowań nadania Teodorykowi z Buczacza starostwa kamienieckiego w 1442 r., wreszcie wcześniejszego i późniejszego składu tego starostwa¹. Znany i kilkakrotnie wzmiankowany w litera-

¹ Niniejszy artykuł powstał w ramach projektu badawczego „Podole w czasach jagiellońskich (1394–1572). Władza, społeczeństwo i osadnictwo w strefie pogranicza” (grant Komitetu Badań Naukowych nr 5 H01G 057 20). Poniżej w przypisach stosuję następujące skróty: *AJZR* – *Archiv Jugo-Zapadnoj Rusi*; *AJZR* VIII/1–2 – *Akty barskiego starostwa XV–XVI w.*, wyd. M. Gruševs’kij, *Archiv Jugo-Zapadnoj Rusi*, t. VIII, cz. 1–2, Kiev 1893–1894; *Chmiel* – *Zbiór dokumentów znajdujących się w Bibliotece hr. Przeździeckich w Warszawie*, wyd. A. Chmiel, Kraków 1890; *Dan.Skarb.* – I. Daniłowicz, *Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich*, t. I–II, wyd. J. Sidorowicz, Wilno 1860–1862; *DH* – *Joannis Długossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII*, instruxit I. Żegota Pauli, t. V, liber XII (XIII) [*Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Opera omnia*, ed. A. Przeździecki, t. XIV], Cracoviae 1878; *Epist.* – *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. I–III, wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, A. Lewicki, Kraków 1876–1884; *HruszBar.* – M. Gruševs’kij, *Barskoje starostvo, istoričeskie očerki (XV–XVIII v.)*, Kiev 1894 (reedycja: *Bars’ke starostvo. Istoričnyj narys. XV–XVIII st.*, L’viv 1996); *HruszMat.* – *Materiały do istorii suspilno-polityčnych i ekonomičnych vidnosyn zachidnoj Ukrainy*, wyd. M. Gruševs’kij, ZNTŠ, 63–64, 1905; *HruszZamki* – M. Gruševs’kij, *Opys’ podil’s’kich zamkiv 1494 r.*, ZNTŠ 7, 1895, s. 1–18; *KDM* IV – *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. IV (1386–1450), wyd. F. Piekoński, Kraków 1905; *MK* – Warszawa, AGAD, *Metryka Koronna*; *MRPS* – *Matricularum regni Poloniae summaria*, t. I–IV, V/1, wyd. T. Wierzbowski, t. V/2, wyd. J. Płocha, A. Rybarski, I. Sułkowska-Kurasiowa, Warszawa 1905–1919, 1961; *ProchMat.* – *Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 r.*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1890; *Ryk.Inv.* – *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum ... in Archivo Regni in arce Cracoviensi continentur*, wyd. E. Rykaczewski, Lutetiae Parisiorum 1862; *SPPP* II – *Starodawne prawa polskiego pomniki [T. 2: Wypisy] z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich ziemi krakowskiej*, wyd. A. Z. Helcel, Kraków 1870; *Terr.Cam.* – Kijów, Centralnyj Deržavnyj Istoryčnyj Archiv Ukrainy, Fond 37, opys 1, sprawa 1 i nast. (Księgi ziemskie kamienieckie – *Acta terrestria Camenecensia*, t. 1 i nast.); *Tylus* – S. Tylus, *Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*, Lublin 1999; *Urz.Pod.* – *Urzednicy podolscy XV–XVIII w.*

turze (m.in. O. Halecki, J. Kurtyka, V. Michajlovs'kij)², pozostaje jednak nie wydany, co utrudnia wykorzystywanie go w dalszych badaniach. Istotne wydaje się zwłaszcza zwrócenie uwagi na szczegółowo opisane okoliczności nieznanego poselstwa Buczackiego do Tatarów oraz na scedowane staroście przez króla dodatkowe kompetencje. Dokument z 1442 r. przynosi wreszcie nieznaną dotąd obszerny spis dóbr, które miały wejść w skład zreorganizowanego starostwa kamienieckiego, dostarczając w wielu przypadkach informacji o istnieniu już w I połowie XV w. osad, które w cennym zestawieniu M. Krykuna stanu osadnictwa na Podolu w XVII w. zaklasyfikowano jako powstałe w XVI w.³ Dostarcza zatem materiału do przyszłej dyskusji o problemie trwałości osadnictwa na Podolu.

Teodoryk z Buczacza herbu Awdaniec był przedstawicielem najbardziej wówczas na kresach południowo-wschodnich Korony wpływowej rodziny, stanowiącej gałąź poświadczoną od XI w. polskiego rodu możnowładczego Awdańców⁴. Przedstawiciele tego rodu przybyli do ziemi halickiej najpóźniej w latach siedemdziesiątych XIV w., zaś ich znaczenie wzrosło w czasach rządów gubernatorskich na Rusi księcia Władysława Opolskiego (w l. 1372–1378). Protoplasta rodziny, Michał Awdank, otrzymał od Opolczyka (a zatem pomiędzy 1372 a 1378) w lenno Buczac z przyległościami w ziemi halickiej, przy jej granicy z Podolem. Dopiero w 1427 r.

Spisy, opr. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka [Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII w., red. A. Gąsiorowski, t. III/3], Kórnik 1998; Vitoldiana – Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430, wyd. J. Ochmański, Warszawa–Poznań 1986; Weise – Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert, t. I–III, wyd. E. Weise, Königsberg 1939 – Marburg 1966; ZNTŚ – Zapysky Naukovoho Tovařystva im. Ševčenko; Źródła – Źródła do dziejów polskich, wyd. M. Grabowski, A. Przeździecki, t. I, Wilno 1843; ŹDz. V – Lustracje królewskich ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII w., wyd. A. Jabłonowski, Źródła dziejowe, V, Warszawa 1877; ŹDz. XVIII/1 – Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym, t. VII/1: Ziemia ruskie. Ruś Czerwona, opr. A. Jabłonowski, Źródła dziejowe, XVIII/1, Warszawa 1902. Szczegółowe informacje źródłowe o dokumentach wykorzystywanych w niniejszym artykule (oryginał, kopie, wydania, krytyka, dyskusja), zob. J. Kurtyka, Dokumenty dotyczące Podola z l. 1374–1439. Repertorium, „Rocznik Przemyski” [w druku].

² O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza Archiwum Koronnego. Materiały do dziejów Rusi i Litwy w XV w.*, „Archiwum Komisji Historycznej” XII/1, 1919, s. 163–164 (regest zwykle wykorzystywany w późniejszej literaturze); J. Kurtyka, *Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i I połowie XV w.*, w: *Kamieniec Podolski. Z dziejów miasta i regionu*, t. 1, red. F. Kyrk, Kraków 2000, s. 52 n. i pass., s. 9–58 (tu zebrana też podstawowa literatura i źródła do dziejów Podola w XV w.); tenże, *Podolia: the 'Rotating Borderland' at the Crossroads of Civilizations in the Middle Ages and in the Modern Period, w: Integration and Segregation in Red Ruthenia, 1350–1600*, ed. Th. Wünsch, A. Janeczek, Warsaw 2004 [w druku]; V. Michajlovs'kij, *Počatki urjadu kam'anec'kogo general'nogo starosty (1431–1446 rr.)*, „Kiivska Starovina” 2001, 3 (339), s. 162–169, o dokumencie na s. 165.

³ M. Krykun, *Kil'kist' i struktura poselen' podil's'kogo voevodstva v peršij polovyni XVII stolyttja*, ZNTŚ, 243, 2002, s. 374–521.

⁴ O Buczackich por. W. Semkowicz, *Ród Awdańców w wiekach średnich*, Poznań 1920, s. 258–75, 381–383, 396; K. Stadnicki, *Wspomnienie o Abdankach-Konopkach Buczackich i Jazłowieckich*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1, 1873, s. 145–159; A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. I–XVI, Warszawa 1899–1916, t. II, s. 215–221; *Urz.Pod.*, według indeksu.

Buczaccy uzyskali od króla Władysława Jagielly przeniesienie tych dóbr na prawo dziedziczne⁵. Michał Awdank, poświadczony bezpośrednio w l. 1379–1394, był też fundatorem kościoła parafialnego w Buczaczu w 1379 r. i organizatorem rozbudowywanego przez jego synów latyfundium z ośrodkiem w Buczaczu⁶. Jego synowie – czynni w 1–2 tercji XV w. Teodoryk, Michał i Michał Mużyło – byli ważnymi aktorami sceny politycznej na Rusi. Należeli do przywódców antylitewskiego buntu szlachty podolskiej w 1430 r., a po jego sukcesie jako pierwsi objęli kolejno w l. 1430–1431 urząd starosty kamienieckiego (podolskiego)⁷.

Michał z Buczacza był starostą halickim w l. 1414–1436, kasztelanem halickim w l. 1433–1437, w 1430 r. *via facti* krótko pierwszym starostą kamienieckim po buncie podolskim (i ponownie prawdopodobnie w r. 1438), starostą przemyskim w l. 1437–1438 i wojewodą podolskim w l. 1437–1438. Poległ w bitwie z Tatarami na Krasnym Polu ok. 1 VI 1438 r. Teodoryk dwukrotnie dzierżył starostwo kamienieckie (1431–1434, 1442–1455), był kasztelanem kamienieckim (1442–1455) i organizatorem nowego latyfundium rodziny rozbudowywanego w powiecie czerwonoogródzkim na Podolu wokół pozyskanego przed 1417 r. Jazłowca i dzierżonego od 1436 r. w powiększającym się systematycznie zastawie królewskiego zamku Czerwonogród z przyległościami. Potomkowie Teodoryka, Buczaccy-Jazłowieccy, dzierżyli tenutę czerwonoogródzką do początku XVII w. W l. 1436–1464 Teodoryk i jego synowie uzyskali na Czerwonogrodzie *et districtu ipsius* zapisy królewskie na sumę ponad 2000 grzywien, prawo pobierania ospu i poradnego od wszystkich kmieci na obszarze całego powiatu (1440 r.) i zgodę na objęcie części zastawionych wsi prawem dziedzicznym. W 1469 r. Buczaccy przedłożyli lustratorom sześć dokumentów z zapisami na Czerwonogrodzie – łącznie na sumę 1850 grzywien, w tym dokument na 500 grzywien *post reempcionem Kamieniecz* (z 1436 r.)⁸. Oczywiście (podobnie jak w innych przypadkach relacji pomiędzy wołoscią a kształtującymi się tenutami) obszar tenuty czerwonoogródzkiej musiał być mniejszy niż dawnej wołosci (zwanej już najpewniej powiatem), bowiem jednocześnie miały miejsce królewskie nadania i zapisy dla szlachty na innych wsiach tej wołosci. Ostatni z braci, Michał Mużyło, starosta (tenutariusz) śniatyński i kołomyjski w l. 1436–1470, był kolejno kasztelanem kamienieckim (1460–1466) i wojewodą podolskim (1466–1470)⁹.

⁵ ZDM VII, nr 2012: wzmianka o nadaniu w dokumencie z 1427 r., przy okazji przenoszenia przez króla Buczacza z przyległościami na prawo dziedziczne; o okolicznościach politycznych tego aktu zob. J. Kurtyka, *Z dziejów walki szlachty ruskiej o równouprawnienie: represje lat 1426–1427 i sejmiki roku 1439*, „Roczniki Historyczne”, 66, 2000, s. 101.

⁶ ZDM VIII, nr 2549; AGZ V, nr 15 = *Tylus*, nr 4, s. 105–109; W. Semkowicz, *Ród Awdanów*, s. 255–259.

⁷ J. Kurtyka, *Podole*, s. 38–40 (tu źródła i literatura).

⁸ ZDM VIII, nr 2185, 2246, 2252, 2253, 2390, 2433; *HruszMat.*, nr 34, 45, 54; AGZ IV, nr 92; *ŻDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 62–63 (1469); K. Chłapowski, *Starostowie w Małopolsce 1565–1668*, w: *Spółczesność staropolska*, t. 4, Warszawa 1986, s. 137; A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. II, s. 218–220.

⁹ Zob. przypis 4 powyżej i objaśnienia do Aneksu poniżej; J. Kurtyka, *Podole*, pass.; *Urz.Pod.*, według indeksu (tamże literatura i źródła); *DH* IV, s. 593 = Długosz, *Annales*, lib. XII, s. 187–188 (Krasne Pole).

Najbardziej spektakularne nadania dla Teodoryka Buczackiego, wówczas już kasztelana kamienieckiego, miały miejsce 29 i 30 IX 1442 r. w Budzie, przy okazji ponownego obejmowania przezeń starostwa podolskiego. Dokument z 29 września nie zachował się w oryginale, zaś jego treść przetrwała jedynie w dwóch regestach – obszernym streszczeniu w Inwentarzu Archiwum Koronnego Jana Zamoyskiego z 1567–1569 r. (zamieszczono go w Aneksie poniżej) i oszczędnym regeście w Inwentarzu tegoż archiwum Marcina Kromera z 1551 r. Z racji zasług jego ojca i jego własnych przy obronie Rusi i Podola oraz z racji kosztów poniesionych w czasie poselstw do Tatarów, od których wraz z posłem chana przybył do króla na Węgry, król polski i węgierski Władysław Jagiellończyk (Warneńczyk) nadał mu tym aktem starostwo generalne podolskie z Kamieńcem, miastem Latyczowem, wsią Rów, miastem Jaltuszkowem, obiema wsiami Olczydajów (Niżny i Wyżny), zamkiem Chmielnikiem, zamkiem i miastem Skalą, zamkiem i miastem Bakotą oraz dobrami Międzybóż *cum toto districtu*, wraz z wyliczonymi 26 osadami przyległymi do tych ośrodków (z narracji jednak wynika, iż nie wymieniono wszystkich przynależnych wsi), zapisując mu na tych dobrach 700 grzywien oraz dodatkowo wypłacone za króla 1600 grzywien Dzierżławowi Włostowskiemu (staroście kamienieckiemu w l. 1435–1437) i 400 grzywien Ściborowi z Komorników (staroście skalskiemu), a także 1300 grzywien *pro servitiis*, wreszcie 200 grzywien na służące podtrzymaniu przyjaźni coroczne upominki dla chana, przy czym po upływie trzech lat koszty owych upominków Teodoryk miał już pokrywać własnym sumptem. Król *expressis verbis* zezwolił Teodorykowi na wykupienie wszystkich tych dóbr spośród wymienionych, które wcześniej zostały przez władców zastawione różnym osobom (wskazują na to sformułowania regestu Marcina Kromera). Osobno król zezwolił staroście na wzniesienie zamku i założenie miasta we wsi Braha nad Dniestrem, co oznaczało zapewne zamiar stworzenia ośrodka konkurencyjnego względem Chocimia, położonego już na przeciwnym, południowym brzegu tej rzeki. Ponadto król przyznał Teodorykowi jako staroście prawo zapisywania osobom przez niego wybranym z racji zasług 50 grzywien na dobrach królewskich na obszarze starostwa oraz prawo dokonywania reparacji zamków i wznoszenia nowych, przy czym jego wydatki na ten cel miały być rekompensowane na podstawie świadectwa ośmiu arbitrów, wyznaczonych przez starostę i króla¹⁰. Następnego dnia, 30 września 1442 r., król z racji tychże samych zasług Teodoryka, określonego już jako *castellanus Camenecensis et terrarum Podoliae capitaneus generalis*, nadał mu w dożywocie zamki Karaul nad Dniestrem, Czarnogród u ujścia Dniestru do morza oraz Chadżibejów [Odessę] już nad wybrzeżu czarnomorskim. Nadanie to było następstwem porozumienia z Tatarami i należałoby je traktować jako próbę realizacji planu politycznego. Przekonują o tym charakterystyczne sformułowania, bowiem król zagwarantował Buczackiemu, iż jeśli uda mu się odbudować, ufortyfikować i zorganizować

¹⁰ AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 935–936: 29 IX 1442 Buda (jest to pierwsza wzmianka o ponownym objęciu przez Teodoryka starostwa kamienieckiego, pominięta w *Urz.Pod.*, nr 544) = Aneks poniżej – tekst i Uw. 1 (tu regest Kromera, B.Czart. rps 1042, s. 95).

nadane tereny oraz przyłączyć je do Podola wraz z portem (w Chadźibejowie), wówczas po jego śmierci zostaną one wykupione od jego spadkobierców za 3000 grzywien, wraz z dodatkowym zwrotem poniesionych kosztów. Wreszcie 2 października król uzupełnił zapisy dla Buczackiego o 228 grzywien i 150 florenów, wydanych na dary dla posłów tureckich oraz na wyposażenie wyruszającego do Turków posła królewskiego. Z poselstwem Buczackiego powiązać należy też nadanie królewskie z 29 IX 1442 r., na mocy którego Tomasz z Hynkowic, w nagrodę za udział w przynoszącym pokój poselstwie do Tatarów, otrzymał wsie Hynkowice i pustkę Uhrynkowice w zdominowanym przez Buczackich okręgu/powiecie (*distric-tus*) czerwono grodzkim na Podolu¹¹.

Ponieważ jeszcze w akcie dwuletniego rozejmu z 1431 r., dotyczącego podziału wpływów na Podolu pomiędzy królem i Świdrygiełłą, Chadźibejów został wymieniony wśród dóbr dzierzonych przez Świdrygiełłę¹², można domniemywać, iż ten ważny zamek i port mógł po 1431 i przed 1442 r. zastać zagrożony lub nawet przejściowo zdobyty przez Tatarów, zaś wyjaśnienie sytuacji politycznej wokół Karaula, Czarnogrodu i Chadźibejowa mogło być wręcz celem poselstwa Buczackiego. Po-

¹¹ *HruszBar.*, s. 25–27 = ZDM VIII, nr 2429 (30 IX 1442 Buda); AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 973 (2 X 1442 Buda); por. O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 163–164. W sprawie topografii obszaru w rejonie dolnego biegu i ujścia Dniestru (Karaula, Czarnogrodu i Chadźibejowa) oraz wybrzeża czarnomorskiego zob. F. Petrun', *Chans 'ki jarlyki na ukrains 'ki zemli (do pitanija pro tatars 'ku Ukrainu)*, „Schidnyj Svit”, [Charkiv] 1928, nr 2, s. 170–187 (przedruk w: tamże, 2, 1993, s. 133–143); tenże, *Nove pro tatars 'ku starovinu boz 'ko-dnistrjans 'kogo stepu*, tamże, 1928, nr 6, s. 155–175; A. Dziubiński, *Polsko-litewskie napady na tureckie pogranicze czarnomorskie w epoce dwu ostatnich Jagiellonów*, KH, 103, 1996, 3, s. 53–86. Nadanie dla Tomasza z Hynkowic (29 IX 1442, Buda): AGZ VI, nr 20.

¹² B.Czart., perg. 374 (akt Świdrygiełły i jego sojuszników z 1 IX 1431); *Weise* I, nr 173 = *Dan.Skarb.* II, nr 1562 (akt Władysława Jagiełły z 2 IX 1431); por. też *Epist.* II, nr 197, 202. Nazwa Chadźibejowa pochodzi od Chadźi-beja, jednego z trzech wodzów tatarskich (obok Kutług-beja i Dymitreja), wedle Latopisu wielkich kniaziów litewskich z połowy XV w. (i późniejszych pokrewnych latopisów litewsko-ruskich) pokonanych pod Sinymi Wodami przez wielkiego księcia litewskiego Olgierda (część latopisów wymienia Witolda) w okresie poprzedzającym zajęcie Kijowa w 1362 r. (*Latopisiec Litwy i Kronika ruska*, wyd. I. Daniłowicz, Wilno 1827 [edycja na podstawie latopisu supraślskiego], s. 49–50; *Pol'noje Sobranie Russkich Letopisej* II, 1843, s. 350 [hustyński, z datą 1362], XVII, szp. 81–84 [supraślski], 99–101 [uwarowski], 170–173 [tzw. Krasieńskiego], 278–279 [tzw. Tow. Archeologicznego], 327–329 [tzw. Raczynskich], 389 [jewrejinowski], 453–454 [olszewski], 496–497 [Bychowca, tu data 1351], por. *Letopisi belorusko-litovskie, ib.*, XXXV, Moskva 1980, s. 66, 74, 138–139, 160, 186–187, 207, 228). Ponieważ Chadźi-bej (Hadźi-bej) i Kutług-bej poświadczeni są w źródłach odpowiednio w l. 1392–1397 i 1382–1393, prawdopodobna wydaje się teza, iż narracja latopisarska połączyła w jedno wyprawę sino-wodzka (1362 r.) oraz jedną z wypraw Witolda z ok. 1394–1399 r. (po zajęciu przezeń Podola dla króla polskiego, a przed bitwą nad Worskłą). Witoldowi zatem należałoby przypisać zdobycie brzegu czarnomorskiego z Chadźibejowem, może w czasie pochodów w l. 1397–1398; por. S.M. Kuczyński, *Sine Wody (Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r.)*, w: tenże, *Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w.*, Warszawa 1965, s. 136, 146–151 i 162–166; F.M. Šabul'do, *Zemli Jugo-Zapadnoj Rusi v sostavie Velikogo Knjažestva Litovskogo*, Kiev 1987, s. 139–150; J. Purc, *Itinerarium Witolda wielkiego księcia Litwy (17 lutego 1370 – 27 października 1430 r.)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza”, Historia, z. 11, 1971, s. 83–84; J. Tęgowski, *Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV w.*, „Teki Krakowskie”, 5, 1997, s. 155–176; J. Kurtyka, *Podole*, s. 13–28.

graniczne utarczki były zapewne na Podolu codziennością, dlatego też ogólnikowe wzmianki w aktach nadań królewskich o zasługach obdarowanego w walkach z Tatarami nie są przydatne dla datowania konkretnego konfliktu. Jednak za panowania Władysława III Jagiellończyka (Warneńczyka), i to przed jesienią 1442 r. (czyli przed finałem poselstwa Buczackiego), Podole z pewnością było celem dużego najeźdu tatarskiego. Informuje o tym fragment wyroku kamienieckiego sądu wiecowego z 1456 r., wedle którego wój kamieniecki Hanczel Dreczin *in seruicio regie maiestatis ab infidelibus Thartaris in conflictu est interfectus, ipsis Thartaris contra ciuitatem Camenecz et districtum eiusdem bellicose invalescentibus et irruentibus inopinate et ex obrupto*. Henczel poległ w walce z Tatarami wkrótce po tym, jak pozyskał na ławnikach kamienieckich wójtostwo gminy katolickiej w Kamieńcu, co stało się na mocy wyroku wydanego w Krakowie *coram --- domino Wladislao tercio --- rege Polonie*. Wyrok ten datować można na czas pomiędzy grudniem 1438 r. (na zjeździe generalnym ogłoszono wówczas pełnoletniość króla) a wiosną 1440 r. (9 kwietnia t.r. król wyruszył na Węgry). Tło polityczne konfliktu z Tatarami można wskazać tylko hipotetycznie. Od wielkoksiażecej nominacji Kazimierza Jagiellończyka w początkach 1440 r. narastał terytorialny spór polsko-litewski, który na Wołyniu i Podlasiu doprowadził nawet do zatargów zbrojnych. Sytuację tę Tatarzy mogli wykorzystać do wystąpień na pograniczu podolskim, zaś koronni panowie podolscy – do próby przejęcia zamków Karaula, Czarnogrodu i Chadżibejowa pod swoją kontrolę kosztem Litwy¹³.

Nadanie starostwa podolskiego Teodorykowi z Buczacza w 1442 r. miało długotrwałe konsekwencje. Niezależnie od tego, czy plany wykupienia wszystkich opisanych w dokumencie królewsczyzn miały okazać się trwałe, już w 1442 r. dobra te zostały poważnie zadłużone na rzecz Buczackich. Dzięki temu Buczaccy, Teodoryk (1442–1455) i jego synowie Bartosz z Buczacza i Jazłowca (1455–1457) oraz Michał z Buczacza i Jazłowca (1458–1464, w l. 1461–1463 dzierżył dobra starostwa w tenecie wspólnie z bratem Janem z Monasterzysk), utrzymali starostwo kamienieckie (podolskie) do 1464 r. Ostatecznie dopiero 15 XI 1464 r. komisarze królewscy osobnym dokumentem potwierdzili, iż Michał Buczacki, określony już jako *protunc capitaneus Camenecensis*, przekazał im *litteras et munimenta super castrum civitatemque Camienecz et capitaneatum eiusdem*, oni zaś wypłacili mu *certam summam pecuniae* i przejęli od niego zamek Kamieniec¹⁴.

¹³ *Archiwum XX. Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie* [dalej: *Arch.Sang.*], t. I, wyd. Z.L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak, Lwów 1887, nr 51 (wyrok z 1456 r.). O sytuacji politycznej w Polsce w l. 1438–1442 zob. ostatnio J. Kurtyka, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997, s. 313–326. Poselstwo Buczackiego do Tatarów w 1442 r. nie jest dostrzegane w literaturze. O stosunkach polsko-litewskich i sytuacji w północno-zachodniej części basenu Morza Czarnego w tym czasie por. O. Halecki, *Dzieje uni jagiellońskiej*, t. I, Kraków 1919, s. 331–384; B. Stachoń, *Polityka Polski wobec Turcji i akcji antyturskiej w w. XV do utraty Kili i Białogrodu (1484)*, Lwów 1930, s. 96–102; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV w.*, Poznań 1996, s. 99–104.

¹⁴ *AJZR* VIII/1, nr 15; regest: *MRPS* V, nr 672; *Urz.Pod.*, nr 546–547. Por. niżej przypis 34.

II. Dokument z 1442 r. zawiera informacje o próbie scalenia dóbr monarszych na Podolu w jedno starostwo. Warto zatem zarysować ten problem dla okresu przed i po 1442 r.

Jeszcze w l. 1395–1399 władza i dyspozycja zamkami monarszymi na Podolu była skoncentrowana w jednym ręku – wojewoda krakowski Spytek z Melsztyna otrzymał w 1395 r. od króla i królowej w lenno *pleno iure ducali* (z władztwem terytorialnym) zachodnią część Podola z zamkami Kamieńcem, Bakotą, Skalą, Smotryczem i Czerwonogrodem. Do swej dyspozycji Jagiełło zatrzymał wówczas okręgi (wołości) wokół zamków Międzybóż, Bożsk i Winnica, a także Czerkasy i *Wowigrod* (Zwinogród)¹⁵. W pierwszym okresie po śmierci Spytki (1399 r.) – w okresie rządów Świdrygielly (jako lennika podolskiego króla polskiego w l. 1400–1402) i bezpośredniej polskiej administracji starościńskiej w l. 1402–1411 – starosta podolski (*capitaneus Podolie*) jako namiestnik monarszy administrował wszystkimi zamkami podolskimi. Przekonują o tym okoliczności przekazywania królowi zamków podolskich w 1402 r. oraz kontekst wystąpień i stosowana w dokumentach tytułatura starostów Hryčka Kierdejowicza (1400–1402, *capitaneus noster Camenecensis, capitaneus Podoliensis* księcia Świdrygielly), Dzierśława Konopki z Kożuchowa h. Bogoria (1402), Rafała ze Słupowa i Włostowic h. Leliwa (1403: *capitaneus Podolie*, późniejszy starosta czerkaski 1409) czy też Floriana z Korytnicy h. Jelita (1405: *capitaneus terre Podolie*)¹⁶.

Prawdopodobne wydaje się, iż w imieniu starosty poszczególnymi wołoskami administrowali mianowani przezeń burgrabio wie zamków-centrów wołoski (ich pozycja przypominała zapewne stanowisko ruskich wojewodów zamkowych) lub też że już w początkach XV w. niektóre wołoski mogły być zarządzane odrębnie względnie były zastawiane. Na pewno w l. 1404–1405 okręgiem (wołoską) czerwonogrodzkim zarządzał Dzierśław Konopka (który przejmował w 1402 r. Podole dla króla polskiego), określane na przemian jako *capitaneus in Czerwonogrod* (1404) i *wojewoda Czerwonogrodensis* (1405)¹⁷. Jednak już w tym okresie trzykrotne charakterystyczne określenie starosty Piotra Karwaczana w l. 1406–1407 (*Petr Bakot'skij starosta podol'skij, Piotr Baccoczski starosta podolski, Piotr Bakothski stharostha podolski*)¹⁸ sugeruje, iż jego rezydencją był zamek Bakota, lub też (co

¹⁵ *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, wyd. A. Prochaska, Kraków 1882, s. 38, nr 115 = *Arch.Sang.* I, nr 19 (13 VI 1395 r.); *ZDM* VI, nr 1843 (10 VII 1395 r.); Długosz, *Annales*, lib. X, s. 217, 254–255. Z nadania wyłączone też zostały zachodniopodolskie okręgi wokół Trembowli i Ścianki, już w czasach Kazimierza Wielkiego przyłączone do ziemi lwowskiej. O nadaniu zob. też J. Kurtyka, *Podole*, s. 29–32 (tu też literatura).

¹⁶ *Urz.Pod.* s. 115–119 (tu źródła); J. Kurtyka, *Podole*, s. 33–35; identyfikacja Rafała ze Słupowa: J. Kurtyka, *Najstarsze dokumenty dla franciszkanów kamienieckich z lat 1400 i 1402*, *RH*, 67, 2001, s. 152–155.

¹⁷ *AGZ* II nr 31; J. Pełciński, *Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej*, Kraków 1914, Dodatek I, s. 195–196 = *Tylus*, nr 14; por. Z. Wdowiszewski, *Ród Bogoriów w wiekach średnich*, „*Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*”, 9, 1928–1929, s. 35.

¹⁸ *AGAD*, perg. 5391 (26 VII 1407 Kamieniec: relacja starosty dla króla o sprawach wołoskich); *Terr.Cam.* 2, k. 113–117 = K. Pułaski, *Stare osady w ziemi kamienieckiej i dziedziczące na nich rody*

bardziej prawdopodobne), iż Karwacjan otrzymał nadanie lub zapis na Bakocie (w akcie z 1442 r. wymienionej w składzie starostwa podolskiego).

Proces przechwytywania dóbr monarszych prześledzić można na przykładzie posiadłości w wołosciach kamienieckiej, smotryckiej, latyczowskiej i winnickiej, nadanych 9 III 1404 r. przez króla podstolemu krakowskiemu Piotrowi Szafrąncowi, zapewne tuż przed mianowaniem go starostą podolskim. Ich centrum był Satanów, zaś wśród wyliczonych wówczas imiennie dóbr znalazły się m.in. Postołowce i Mukarów Niżny, figurujące także w akcie z 1442 r. wśród posiadłości starostwa kamienieckiego. W okresie swych rządów na Podolu (1411–1430) wielki książę litewski Witold wykupił od Szafrąca te dobra, następnie zaś w okresie walk o Podole ze Świdrygiellą król Władysław Jagiełło w obozie pod Łuckiem w 1431 r. nadał je Piotrowi Odrowążowi z Zagórza i Sprowy staroście samborskiemu (wkrótce kolejno wojewodzie podolskiemu i ruskiemu)¹⁹. W 1436 r. Odrowąż uzyskał od monarchy przeniesienie tych dóbr na prawo niemieckie, zaś w 1440 r. potwierdzenie ich posiadania. W 1442 r. Postołowce i Mukarów Niżny zostały wymienione w wydawanym niżej akcie wśród dóbr przynależnych do starostwa podolskiego, jednak w 1444 r. pozostawały niewykupione i figurują na królewskim akcie nadania i ponownego potwierdzenia prawa niemieckiego dla dóbr Odrowąża na Podolu²⁰.

Wydaje się zatem, iż w już początkach XV w. mógł rozpocząć się proces dezintegracji tradycyjnej struktury administracyjnej na Podolu, który w jednych okresach był inicjowany przez panującego (dążącego poprzez nadania i zapisy do ściślejszego związania starosty, jego otoczenia i napływowego rycerstwa w ogóle z pogranicznym Podolem), w innych zaś przez niego powstrzymywany na różne sposoby – albo poprzez wykup (wielki książę Witold), albo poprzez scalenie wszystkich tenut i zastawów w jednym ręku (który to plan zapisano w akcie z 1442). Ta ostatnia koncepcja przerzucała zadanie wykupienia zastawionych królewszczyzn na barki nowego starosty (w 1442 r. Buczacki był zapewne jej inspiratorem), który w przypadku jej zrealizowania znacznie wzmacniałby swą pozycję jako wykonawca władzy publicznej i jednocześnie trudny do wykupienia dzierżyciel zastawny wszystkich królewszczyzn podolskich (na czele z Kamieńcem). Akcje wykupu mogły być też organizowane ogólnie przez dwór i realizowane przez komisarzy królewskich, tak jak w przypadku Podola praktykowano to w 1464 r.²¹

podolskiej szlachty historycznej, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 30, 1902, s. 1026–1027 (8 III 1407 Kraków); *AJZR* VIII/1, nr 2 = *ZDM* VI, nr 1700 (8 III 1407 Kraków). Identyfikacja: J. Kurtyka, *Podole*, s. 34–35. Piotr Karwacjan wystąpił z tytułem starosty podolskiego i dobrzyńskiego (Piotr *houptman in der Podulge und Dobrisinski*) już 2 VIII 1406 w Lipnie, wraz z krewniakami, przy okazji składania mieszczaninowi toruńskiemu Hansowi Bugheimowi gwarancji zwrotu długu 34 grzywien pruskich (Archiwum Państwowe w Toruniu, Katalog I [Dokumenty i listy], nr 559).

¹⁹ *KDM* IV nr 1079 (9 III 1404); *ZDM* VII, nr 2083 (1431 r.); por. *SPPP* II, nr 2518; *Urz.Pod.*, nr 530.

²⁰ *ZDM* VIII, nr 2192, 2251, 2490.

²¹ Zob. wyżej przypis 14. Inne akcje wykupu starostwa kamienieckiego w XV–XVI w.: *Urz.Pod.*, nr 545–547, 553; J. Kurtyka, *Podole*, s. 56–57; *HruszZamki*, s. 1–18.

Proces nasilenia się dezintegracji jednolitej struktury dóbr monarszych i tworzenia się starostw (tenut) „na bazie” dotychczasowych okręgów-wołości zamkowych można obserwować od 1431 r. Jego pierwszymi beneficjentami byli panowie, którzy zajęli zamki podolskie po wygnaniu załóg litewskich w końcu 1430 r. Jednak tradycja funkcjonowania obszarów wymienionych w dokumencie z 1442 r. w obrębie kompleksów wokół zamków-centrów wołości była dawniejsza i z pewnością wpłynęła na kształtowanie się starostw podolskich. Bezpośrednio po 1430 r. ośrodek danego starostwa (tenuty) zawsze lokalizowany był w grodzie-centrum wołości, jednak zasięg dóbr zaliczanych do starostwa był z reguły mniejszy od obszaru wołości, na której bazie starostwo powstawało. Dalszych badań wymaga jeszcze problem kompetencji starostów mniejszych ośrodków (a zwłaszcza sprawdzenie, czy wykraczały one poza dobra związane z tenutą-starostwem i obejmowały zasięg całej wołości wokół grodu-zamku – ośrodka wołości i jednocześnie centrum starostwa). Wstępnie można stwierdzić, iż starostom/tenutariuszom tym na pewno podlegali wasale (w części rekrutujący się z grupy dawnego bojarstwa) związani z zamkiem (ośrodkiem danej tenuty). Powyższe nie dotyczy starosty kamienieckiego, którego kompetencje obejmowały całe Podole, choć jego relacje kompetencyjne ze starostami/tenutariuszami mniejszych ośrodków wymagają jeszcze doprecyzowań²².

Najważniejsze ośrodki Podola kilkakrotnie zostały zbiorczo wymienione w XV w. Wedle aktu rozejmu łuckiego pomiędzy królem Władysławem Jagiellą a Świdrygiellą z 1–2 IX 1431 r. strony miały zachować aktualny wówczas stan posiadania na Podolu – król: zamki Kamieniec, Smotrycz, Skalę, Czerwonogród z okręgami (wołościami) i przynależnymi do Kamieńca miastami Olczydajów i Jaltuszków, zaś Świdrygiello: Braclaw, Sokolec, Zwinogród, Latyczów, Daszków i Chadżibiejów (na wybrzeżu Morza Czarnego), natomiast zamek Bakota miał pozostać nie odbudowany, a wołość bakocka podzielona²³. Najobszerniejsze i najbardziej szczegółowe jest ze-stawienie posiadłości starostwa podolskiego z 1442 r., publikowane poniżej w Anek-sie. Natomiast wpisany do Metryki Koronnej spis z 1453 r. wymienia główne ośrodki (*Civitates et oppida*), królewskie i prywatne. Z tych pierwszych wymienione zostały: Kamieniec, Smotrycz, Skala, Czerwonogród, *castrum Bakota*, Latyczów, Chmielnik, Olczydajów, Rów, Jaltuszków²⁴. Trzy ostatnie (należące do okręgu kamienieckiego) nie były starymi centrami administracyjnymi okręgów-wołości przed 1430 r.; jedynie Smotrycz i Czerwonogród nie zostały wymienione w akcie z 29 IX 1442 r.

²² J. Kurtyka, *Podole*, s. 54–56; tenże, *Podolia* [w druku]; tenże, *Z dziejów walki*, s. 86. Zob. też niżej.

²³ B.Czart., perg. 374 (akt Świdrygielly i jego sojuszników z 1 IX 1431); *Weise* I, nr 173 = *Dan.Skarb.* II, nr 1562 (akt Władysława Jagielly z 2 IX 1431); por. też *Epist.* II, nr 197, 202; K. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*, s. 78–79; A. Lewicki, *Powstanie Świdrygielly*, s. 73–104. Zapewne do ok. 1431/1432 r. można odnieść sporządzoną w kancelarii zakonu krzyżackiego niedatowaną listę ziem podległych Świdrygielle, wiązaną dotychczas z jego porozumieniem z Zakonem z 2 III 1403 r. Z zamków podolskich figurują na niej Braclaw, Sokolec, Zwinogród, Czerkasy, Chadżibiejów, Karaul, Czarnogród, Latyczów (*Dan.Skarb.* I, nr 746).

²⁴ MK 11, s. 20 = *MRPS* I, nr 192.

Utworzone w 1433/1434 r. województwo podolskie obejmowało całe Podole koronne. W ciągu 2. połowy XV w. trwał proces ewolucji funkcjonujących na Podolu od XIV w. struktur administracyjnych opartych na zamkowych okręgach (wołościach, powiatach, łac. *districtus*): kamienieckim, czerwonogrodzkim, smotryckim, bakockim, skalskim, chmielnickim i latyczowskim (ujmowanym łącznie z dawniejszym międzybożskim)²⁵. Po rewolcie 1430 r. centra większości tych okręgów stały się ośrodkami starostw (tenut). Jeśli ich dzierżyciele przejęli uprawnienia do zwierzchnictwa sądowego (w imieniu króla) nad liczną drobną szlachtą ruską na terenie okręgu (jeszcze w XVI w. zobowiązowaną do posług na rzecz zamku-centrum okręgu-wołości-powiatu), to z czasem stawały się one coraz bardziej symboliczne z uwagi na uruchomiony przywilejem jedlneńskim proces recepcji prawa polskiego (a więc stopniowe ujednolicanie pozycji różnych kategorii szlachty na Rusi) i uznanie przez konstytucje sejmowe z l. 1562, 1576 i 1588 lenn królewskich nadanych przed 1504 r. za dobra dziedziczne²⁶. Jednocześnie na wielką skalę rozpoczął się proces dezintegracji okręgów-wołości jako centrów władzy w wyniku szerokiej praktyki udzielania przez królów nadań i zapisów dla szlachty na wsiach na ich obszarze. Mimo tych procesów świadomość terytorialności dawnych wołości, zwanych już z pewnością powiatami, trwała jeszcze w XVI w., obejmując szerszy obszar niż nowożytne starostwo (tenuta) o tej samej nazwie²⁷.

Nie wszystkie z ośrodków i kluczy wymienionych w dokumencie z 1442 r. wchodziły wcześniej i później w skład jednego kompleksu. Najważniejszym z tych ośrodków był oczywiście Kamieniec – zamek i miasto. Dobra starostwa kamienieckiego zostały objęte zastawami już w 1431 r., kiedy to dokumentem z 6 VI 1431 r. (wystawionym w Szczerczu) Władysław Jagiełło zapisał staroście Teodorykowi z Buczacza (1431–1434) 400 grzywien na mieście Jaltuszków i przyległych wsiach Rów, Trychowce, Drobyszowce, Tymankowce, Iwankowce (Iwanowce), Wnucz-kowce, Komarowce, Hołuzińce (*Holisczynce*) i siedliskiem Chomina koło lasu Szary w okręgu (wołości) kamienieckim. Buczacki określony został w tym dokumencie jako *capitaneus Podoliae generalis*. Tekst zachował się tylko w XVI-wiecznym re-

²⁵ Wołość (*volost'*) jako odpowiednik łacińskiego *districtus*: zob. J. Kurtyka, *Podole*, s. 49–50 i przyp. 139 (tu przykłady źródłowe i literatura).

²⁶ *HruszMat.*, nr 88 (1539 r., zamek w Chmielniku); L. Białkowski, *Podole w XVI w. Rysy społeczne i gospodarcze*, Warszawa 1920, s. 208–209, nr 27 (1570 r., zamek w Skale); por. *ŻDz.* V, s. 25–35. Konstytucje sejmowe: *Volumina legum* II, s. 15, 152, 164, 263. Por. też A. Prochaska, *Lenna i małstwa na Rusi i Podolu*, RAU WHF, 42 (17), 1902, s. 1–29; J. Kurtyka, *Podole*, s. 49–54; tenże, *Enfeoffment and Clientship in the Late Mediaeval Kingdom of Poland: the Case of Red Ruthenia (Rus')*, „*Questiones Medii Aevi Novae*” 5, 2000, s. 267–278; A. Janeczko, *New Authority, New Property, New Nobility. The Foundation of Noble Estates in Red Ruthenia during the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, „*Questiones Medii Aevi Novae*” 7, 2002, s. 77–125.

²⁷ Z wielu przykładów por. *HruszMat.*, nr 83 (1532 r., *districtus Chmielnicensis*); *MRPS* IV, nr 1278, 2214, 13953 (powiaty: smotrycki 1511, latyczowski 1514, skalski 1524); zob. też M. Krykun, *Povitovij ustrij podil'skogo vojevodstva v XV–XVI st. Perspektivi dżereloznavstva istoričnoï geografii Ukraïni*, w: „*Ukraïn'skij Archeografičnij Ščoričnik*”, vyp. 1, Kiïv 1992, s. 162–171.

geście Jana Zamoyskiego, nie jest więc pewne, czy ta tytułatura została przepisana z oryginału (co wydaje się jak najbardziej możliwe), czy też nadana została *ex post* przez Jana Zamoyskiego, autora inwentarza Archiwum Koronnego²⁸. Zastaw na pewno nie dotyczył wszystkich dóbr przynależnych do starostwa. Z królewskiego listu pisanego z Sambora 22 X tegoż 1431 r. wiadomo bowiem na przykład, iż do dóbr tych przynależał także Olczydajów²⁹, a z pewnością i inne dobra znane z przekazów późniejszych. Tytuł *capitaneus generalis* był w wówczas użyciu w Koronie, zaś na Podolu dobrze odpowiadał ogólnopodolskiej tytułaturze starostów (*capitaneus Podolie*) sprzed 1411 r.³⁰

W zawirowaniach wokół starostwa podolskiego jesienią 1431 r. znalazły swe odzwierciedlenie dylematy władzy królewskiej – pomiędzy koniecznością finansowania wojny ze Świdrygiellą i prowadzenia jej w oparciu o miejscowe możnowładztwo (z czym bezpośrednio były związane zastawy królewsczyzn na Podolu) a dążeniem do utrzymania spójności starostwa i przyległych do niego dóbr oraz do bezpośredniego oddziaływania na sytuację na Podolu. W dniu 21 X 1431 r. u boku króla w Samborze Dzierśław z Włostowic h. Oksza, ówczesny starosta sądecki (1430–1432), wystąpił z tytułem starosty kamienieckiego, zaś 27 X 1431 r. już we Lwowie w kancelarii królewskiej sporządzono akt przysięgi Dzierśława jako starosty kamienieckiego, obejmującego starostwo *ad fideles manus*. Akt ten zachował się tylko w regescie w Inwentarzu Archiwum Koronnego Jana Zamoyskiego, opatrzonym dopiskiem *sine sigillo* (co może oznaczać zarówno zaginięcie pieczęci w XVI w., jak i jej nieprzywieszenie – a zatem wstrzymanie nominacji Dzierśława)³¹. Za realnym sprawowaniem wówczas urzędu starosty podolskiego przez Teodoryka z Buczacza i za zaniechaniem po 27 X 1431 r. zamiaru mianowania starostą Dzierśława przemawiają bezpośrednie przekazy źródłowe. Jeszcze z Sambora, odpowiadając na zarzuty Świdrygielli, król pisał 22 X 1431 r., iż przybył do niego Teodoryk z Buczacza *ca-*

²⁸ AGAD, Arch. Zamoyskich 32 s. 933.

²⁹ *Epist.* II, nr 197.

³⁰ Wedle podobnego mechanizmu starostowie wielkopolscy określani byli w XIV w. tytułem szczegółowym (np. *capitaneus Posnaniensis*) i ogólnym (*capitaneus Polonie*, zaś od 2 połowy XIV w. także *Polonie capitaneus generalis*); zob. *Urzednicy wielkopolscy XII–XV w. Spisy*, opr. M. Bielińska, A. Gąsiorowski, J. Łojko, pod red. A. Gąsiorowskiego, Wrocław 1985, s. 169–175; A. Gąsiorowski, *Urzednicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 1970, s. 147 n. Na Rusi Czerwonej po 1351 r. starosta lwowski nosił także tytuł ogólny *capitaneus Russie*, *capitaneus terrarum Russie*, wreszcie *capitaneus generalis Russie* (L. Ehrlich, *Starostwa w Halickiem w stosunku do starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390–1501)*, Lwów 1914; K. Maleczyński, *Urzednicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783*, Lwów 1938, s. 24–31; *Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII w. Spisy*, opr. K. Przyboś, Wrocław 1987, s. 147–151 (spis pełen niedokładności, przydatny jako zestawienie przykładów źródłowych). W l. 1399–1402 tytułem *capitaneus generalis Regni Poloniae* posługiwał się wicekról Jan z Tęczyna, kasztelan i starosta krakowski (zakres jego władzy obejmował południowe i część centralnych ziem Królestwa, zaś tytuł podkreślał przede wszystkim jego pierwszeństwo przed innymi starostami; J. Kurtyka, *Tęczynscy*, s. 217–250).

³¹ ZDM VII, nr 2086, 2088 (21 X 1431 r.); AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 953 (27 X 1431); por. O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 162.

pitaneus noster Podolie z wiadomością, że kniaź Fedko Nieświcki (wódz Świdrygielły) odmawia wydania przynależnych do Kamieńca dóbr Olczydajów i Jaltuszków, przez co łamie postanowienia rozejmowe, zaś 12 II 1432 r. w Lublinie Teodoryk ponownie składał przysięgę wierności królowi Jagielle i jego synom, a odpowiedni akt informuje o przekazaniu mu zamku Kamieńca *in tenutam*³². Buczacki utrzymał się zatem nie tylko jako starosta, ale i jako posesor zastawny dóbr starostwa – pozycja jego jednak osłabła, gdy popadł w niewolę w 1433 r. Następnym starostą został Dżiersław Włostowski. Nie ulega wątpliwości, iż Włostowski otrzymał starostwo *ad fideles manus* (mógł zatem być łatwo odwołany przez króla), zaś zapisy Buczackich ciążyły na starostwie do 1436 r. – dopiero 6 V 1436 r. Teodoryk z Buczacza (występujący tylko z tytułem tenutariusza czerwono grodzkiego) uzyskał od małoletniego króla Władysława zapis na Czerwonogrodzie 500 grzywien z racji należnych od zmarłego króla Władysława Jagielly 650 grzywien *ratione certae pro Camieniecz pensionis*³³.

Włość olczydajowska, wymieniona w składzie starostwa kamienieckiego w 1442 r., została w okresie późniejszym poświadczona w dyspozycji starosty Teodoryka z Buczacza. W 1452 r. dobra te zostały mu przez króla zastawione z warunkiem wzniesienia w Olczydajowie na nowo murowanego zamku i z królewskim zobowiązaniem zwrotu Buczackiemu poczynionych nakładów w przypadku wykupienia tych dóbr z zastawu. Do wykupu jednak nie doszło – w 1464 r. komisarze królewscy (Stanisław z Chodcza wojewoda podolski i starosta halicki, Michał Mużyło kasztelan halicki i Jan Auda starosta lwowski) wyznaczeni do wykupienia Kamieńca z rąk starosty Michała z Buczacza i Jazłowca (syna Teodoryka), na podstawie okazanych dokumentów pozostawili dobra Olczydajów Buczackim, co król na prośbę Jazłowieckich potwierdził w 1553 r. W 1452 r. włość olczydajowska obejmowała Olczydajów Stary i Nowy z 15 wsiami i pustkami w powiecie kamienieckim, w tym z wsiami Żwan z grodziskiem nad Dniestrem oraz z wymienionymi w akcie z 1442 r. Ozarzyńcami³⁴.

W odniesieniu do części posiadłości wymienionych w dokumencie z 29 IX 1442 r. brak całkowitej pewności co do ich przejęcia lub utrzymania po 1442 r. przez starostę Teodoryka Buczackiego, niektóre zaś na pewno po 1442 r. pozostawały poza jego dyspozycją. Chmielnik, po 1444 r. przejściowo zajęty przez Litwinów, został w 1447 r. wraz z Karaulem (znanym z nadania dla Teodoryka z 30 IX 1442 r.) i Międzybożem odbity przez Buczackiego, co w efekcie przejściowo ściągnęło na starostę nielaskę nowego króla Kazimierza Jagiellończyka³⁵. Litwini utrzymali natomiast zajęte zapewne w tym samym czasie nadczarnomorskie zamki Czarnogród i Chadżibejów (również nadane Teodorykowi aktem z 30 IX 1442 r.). Zamki te pozos-

³² *Epist.* II, nr 197 (1431 r.); AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 953–954 (1432 r.); por. O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 162; *Urz.Pod.*, nr 539–540; J. Kurtyka, *Podole*, przypis 101.

³³ *ZDM* VIII, nr 2185.

³⁴ *AJZR* VIII/1, nr 15, 87; *ŻDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 62; *Urz.Pod.*, nr 546, s. 127–128.

³⁵ *DH* V, s. 38–39 = Długosz, *Annales*, lib. XII, s. 52–53.

stawały w rękach Litwinów jeszcze w 1469 r., kiedy to Michał Buczacki (syn Teodoryka) przedkładał lustratorom królewskim *literam super quedam bona, que sunt in manibus Lithwanorum et quas non habet in possessione, videlicet Caczubyeow et Czarnygród, regis Hungarie Wladisłai*³⁶. Informacja Długosza z 1453 r. o starostach latyczowskim Janie Niemcu i międzybożskim Maciejku jest niejednoznaczna, bowiem obaj byli szerzej nieznani i mogli być nie tenutariuszami, lecz burgrabiami zarządzającymi kluczami w imieniu starosty podolskiego³⁷. Buczaccy na pewno mieli jakieś sumy na Międzybożu przed 1469 r.; wojewoda podolski Michał Mużyło z Buczacza zeznał wówczas przed lustratorami dożywotni zapis 50 grzywien³⁸.

Poza zasięgiem administracji gospodarczej Teodoryka Buczackiego po 1442 r. na pewno pozostały natomiast zamki w Skale, Bakocie i dobra rowskie z ośrodkami w Rowie i Jaltuszkowie. Prawdopodobnie Buczacki nie zdołał zebrać całej sumy dla spłacenia wierzycieli królewskich na tych dobrach lub też ostatecznie większość wierzytelności dopisano mu do sum na tenucie czerwono grodzkiej. Od lutego 1431 r. jako starosta skalski występował Janusz Kierdejowicz, późniejszy pierwszy podkomorzy kamieniecki, który do 1441 r. uzyskiwał jednocześnie zapisy na wsiach (co najmniej 150 grzywien) w okręgu skalskim³⁹. Przed 1442 r. starosta podolski Piotr Polak uzyskał zapisy 300 grzywien na zamku i mieście Skale z przyległościami oraz 300 grzywien na Piatniczanach, w 1447 r. starostą skalskim był Scibor z Komorników, zaś w 1469 r. bracia Wnuczkowie przedstawili dokumenty i zezwolenia królewskie na wykup wszystkich zastawów na dobrach skalskich (m.in. na wymienionych w akcie z 1442 r. wsiach Łojanowce i Piatniczany) na sumę co najmniej 1720 grzywien⁴⁰. Równie zadłużone były dobra bakockie. W l. 1442–1443 król zapisał swemu dworzaninowi Krystynowi Szczukowskiemu 1500 grzywien na zamku Bakocie z 4 przyległymi wsiami, zaś w 1469 r. Krystyn przedkładał lustratorom dokumenty królewskie z zapisami na tych dobrach na łączną sumę 1310 grzywien⁴¹. Dobra Rów i Jaltuszków z wsiami w powiecie kamienieckim, w 1431 r. zastawione Teodorykowi z Buczacza, zostały w l. 1431–1435 dodatkowo obciążone zapisami królewskimi na rzecz dworzanina królewskiego Mikołaja Kłocha (miasto Jaltuszków i wieś Letniowce), Jerzego Kunkowicza i Jana Kmicowicza (odpowiednio 100,

³⁶ *ŻDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 60. Port i zamek Chadżibejów (Chadżibej) oraz Czarnogród zostały zdobyte przez Turków w 1484 r. (por. też A. Dziubiński, *Polsko-litewskie napady*, s. 59).

³⁷ *DH* V, s. 133–134 = Długosz, *Annales*, lib. XII, s. 155.

³⁸ *ŻDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 66. Tenuta międzybożska w XVI w.: *MRPS* III, nr 2518; L. Białkowski, *Podole* s. 178–179.

³⁹ *ZDM* VII, nr 2059 = *HruszMat.*, nr 25: 1431 r.; *ZDM* VIII, nr 2269, 2322: zezwolenie na wzniesienie zamku we wsi Lechnowce w 1441 r.; por. *Urz.Pod.*, nr 388.

⁴⁰ *Urz.Pod.*, nr 543; *ŻDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 64 (1469 r.); *AGZ* XIV, s. 233–234; *MRPS* IV, nr 2464.

⁴¹ *ZDM* VIII, nr 2357, 2448 (= *HruszMat.*, nr 37, 40); *ŻDz.* XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 54, 66 (1469).

40 i 100 grzywien)⁴². Wreszcie, 14 VII i 3 VIII 1442 r. król zapisał swemu dworzaninowi Stogniewowi z Szumska odpowiednio 200 i 100 grzywien na spustoszonych wówczas dobrach – mieście Jaltuszkowie z wsiami Trychowce (*Trochonowcze*), Kowalowce, Drobyszowce i Fastinice oraz również opustoszałych wsiach Rów i Iwanowce w wołości/okręgu (*districtus*) kamienieckim, zaś 17 I 1443 r. temuż Stogniewowi na tychże dobrach dodatkowo 100 grzywien. Stogniew Rej z Szumska herbu Oksza utrzymał się ostatecznie w posiadaniu uformowanej w osobny klucz tenuty rowskiej. Wzniósł zamek w Rowie i doprowadził do lokacji miasta tamże (po raz pierwszy odnotowanego w 1453). Po uprowadzeniu i zaginięciu Stogniewa Reja w jasyrze tatarskim (1452/1453), król w 1456 r. zgodził się na wykupienie tenuty rowskiej od jego spadkobierców (jego dzieci oraz Jana Reja prepozyta kolegiaty Św. Michała na zamku krakowskim) przez Andrzeja Odrowąża ze Sprowy wojewodę i starostę lwowskiego, a w l. 1456–1459 dodatkowo zapisał Odrowążowi 300 grzywien i 80 florenów na tych dobrach⁴³. W rękach Odrowążów tenuta rowska pozostawała do 1537–1538 r.

Dokument z 29 IX 1442 r. nie wspomina zamku w Smotryczu. Identyfikacja ówczesnego dysponenta tego zamku nie jest całkowicie pewna, jednak nie ulega wątpliwości, iż po 1442 r. nie był nim Teodoryk z Buczacza. W dn. 19 IV 1440 r. w Sączu, już w czasie wyprawy po koronę węgierską, król Władysław III Jagiellończyk (Warneńczyk) wystawił dokument dla kasztelana kamienieckiego Mikołaja Biedrzycha z Biedrzychowic h. Świerczek. Aktem tym potwierdził odebranie Biedrzychowi czterech wsi królewskich w powiatach śniatyńskim i kołomyjskim, na których ten za zasługi miał zapisane przez zmarłego króla Władysława Jagiełłę 400 grzywien, i jednocześnie poświadczył przeniesienie tej sumy na zamek Smotrycz z miastem i przyległymi wsiami *prout et hactenus idem Byedrich possidet et tenet*. Przyjąć zatem można, iż suma ta została wówczas dopisana Biedrzychowi do przejętych już wcześniej z tytułu innych zapisów dóbr zamkowych smotryckich. Dobra w wołości smotryckiej Mikołaj Biedrzych zaczął gromadzić już w czasach administrowania Podolem przez wielkiego księcia litewskiego Witolda (1411–1430). W 1420 r. Witold zapisał mu 40 grzywien na pustce Płoska i zezwolił na prowadzenie akcji kolonizacyjnej na tym obszarze, w 1424 r. potwierdził zamianę dóbr pomiędzy nim a Kudziem (Mikołaj Biedrzych oddał ojczyste dobra Olchowce i Sutermańce oraz zastawne monarsze Malejowce w zamian za Kudziowce, Czarny Ostrów i Mikityńce), wreszcie w 1429 r. zapisał Biedrzychowi dodatkowo 60 kop półgroszy podolskich na dzierzonych już przez niego od księcia dobrach Swoloczygacze i Wierch Bołwańca w wołości smotryckiej. W czasie wojny domowej po 1430 r. Miko-

⁴² AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 966 (Mikołaj Kloch), 967 (Jerzy Kunkowicz); ZDM VIII, nr 2180; *Ryk.Inv.*, s. 274; *HruszBar.*, s. 45.

⁴³ AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 971 (oba zapisy z 1442); ZDM VIII, nr 2446 (1443 r.; reg.: AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 974 = *Ryk.Inv.*, s. 274); Długosz, *Annales*, lib. XII, s. 132–133 (1452); MK 11, s. 20 = *MRPS* I, nr 192 (1453); *Ryk.Inv.*, s. 274–275 i AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 978 (l. 1456–1459).

łaj Biedrzych i jego rodowcy walczyli na Podolu po stronie króla, przeciwko Świdrygielle, zaś po wprowadzeniu polskiego systemu administracyjnego w 1434 r. Mikołaj został pierwszym kasztelanem kamienieckim. Potwierdzają to zapisy królewskie dla Mikołaja z 16 II 1431 (100 grzywien na Derażni) i dla Jurka Świrczowicza z 13 V 1431 r. (40 grzywien na Bołwańcu). W l. 1438–1441 Mikołaj Biedrzych uzyskał od nowego króla Władysława Jagiellończyka dodatkowo zapisy na sumę co najmniej 300 grzywien na wsiach okręgu (powiatu) smotryckiego, w tym 200 grzywien na Kujalowie (w l. 1438–1440) i 100 grzywien na Ostapkowcach i Płosce (w 1441 r.). Sam zamek Smotrycz przejął w nieznanych okolicznościach (w ramach nieznanego bliżej zapisu?) przed 1440 r., z pewnością za zasługi w czasie wojny domowej ze Świdrygiellą w l. 1430–1437. Zapis królewski na Ostapkowcach i Płosce dla Mikołaja Biedrzycha, ogłoszony 5 VII 1441 r. w Budzie, to ostatnia informacja o nim. Z pewnością zmarł przed 10 V 1442 r., kiedy to na kasztelanii kamienieckiej odnotowywany został już jego następca Teodoryk z Buczacza. Wystąpienie 2 IV 1445 r. Wita tenutariusza smotryckiego wśród świadków dokumentu sądu ziemskiego kamienieckiego wskazuje, iż Teodoryk z Buczacza, pomimo nadania starostwa podolskiego 29 IX 1442 r., nie przejął zamku Smotrycza⁴⁴. Zapewne dopiero po wykupieniu zamku Kamieńca od Buczackich w 1464 r. i objęciu starostwa przez Stanisława z Chodcza (kolejno wojewodę podolskiego i ruskiego) doszło do włączenia Smotrycza do dóbr starościńskich kamienieckich. W 1494 r. przy okazji przejmowania starostwa przez nowego starostę generalnego podolskiego Stanisława z Chodcza (syna Stanisława) wymieniono wchodzące w skład tego starostwa zamki Kamieniec, Skala, Smotrycz i miasto Latyczów z przyległymi do nich dobrami⁴⁵.

Również w XVI w., przy dominującej pozycji publicznoprawnej starosty kamienieckiego, królewszczyzny podolskie nie były zarządzane z jednego ośrodka. Największa ich reorganizacja w XVI w. związana była z działalnością królowej Bony, która w l. 1537–1538 wykupiła tenutę rowską od Odrowążów, założyła nowe jej centrum – w miejsce Rowu miasto (1540) i zamek (1546) Bar – oraz przeprowadziła jej reorganizację i powiększenie. Działania te podsumowała nakazana przez króla rewizja dóbr starostwa barskiego w sierpniu 1552 r. W inwentarzu porewizyjnym opisano stan zamku barskiego i fortyfikacji miejskich, folwarki, młyny i stawy,

⁴⁴ Mikołaj Biedrzych: AGAD, tzw. Metryka Litewska IV.B.17, k. 197v–198 (30 X 1420); K. Pułaski, *Stare osady*, s. 147–148 = *HruszMat.*, nr 19–20 = *Vitoldiana*, nr 104, 106 (2 IX 1424); *Ukrains'ki gramoti*, t. I (XIV v. i perša polovina XV v.), wyd. V. Rozov, Kiiv 1928, nr 61 = *Vitoldiana*, nr 112 (1 II 1429); dokument wielokrotnie wydawany bez znajomości oryginału: Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Dzikowskie Tamowskich, perg. 14); AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 965 [925] (16 II 1431); *ZDM* VII, nr 2074 (13 V 1431); *ZDM* VIII, nr 2198 (18 XII 1438), 2254 (9 III 1440), 2267 (19 IV 1440), 2330 (5 VII 1441). Mikołaj Biedrzych (Biedrzychowic) był synem śląskiego rycerza Biedrzycha (Bedryszka) czynnego w 2 połowie XIV w. w otoczeniu kniaziów podolskich Koriatowiczów (J. Kurtyka, *Podole*, s. 24–27, 44–46). Wit tenutariusz smotrycki: AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 976 [936] (1445 r.). Smotrycz w 1448 r. uzyskał magdeburskie prawo miejskie od króla Kazimierza Jagiellończyka (*Akty o gorodach*, *AJZR* V/1, Kiev 1869, nr 3, s. 6–8). Zob. też *Urz.Pod.*, nr 189–190.

⁴⁵ *HruszZamki*, s. 1–18; por. *Urz.Pod.*, nr 553.

scharakteryzowano 7 wsi należących do starostwa (m.in. Iwanowce), zestawiono 16 miejscowości, z których dochody w całości były oddawane staroście *pro victu* (miasta Jaltuszków, Derażnia i 13 wsi, m.in. Karaczyńce Rymowe, Karaczyńce Odrowążowe, Mukarow), wreszcie zamieszczono spis wasali zamku barskiego (18 rodzin, łącznie 62 wasali zobowiązanych do służb, m.in. trzech bracia Holuscy). W 1564 r. lustratorzy opisali trzy starostwa podolskie: kamienieckie, barskie i chmielnickie. Starostwo kamienieckie (administrowane przez starostę Macieja Włodka z Hermanowa) obejmowało wówczas zamek i miasto Kamieniec, miasta Smotrycz i Latyczów ze stawami, młynami, folwarkami i 13 wsiami (m.in. przyległymi do klucza latyczowskiego Horbasowem i Holeniszczowem) oraz związanymi z zamkiem 37 wsiami *ziemiańskimi*, dzierzonymi w lennie lub w zastawie przez drobną szlachtę (głównie ruską; m.in. miasto Szarawka, wieś Werbka i Piatniczany). Starostwo barskie (wówczas w dzierżeniu Marcina Herburt) obejmowało zamek i miasto Bar (dawny Rów), stawy, młyny, folwarki, oraz miasto Jaltuszków i 6 wsi (m.in. Iwanowce); osobno wymieniono 14 wsi *staroście barskiemu na żywność odłączonych* (m.in. Mukarow, Karaczyńce), wreszcie 17 związanych z zamkiem wsi *ziemiańskich* (lennych lub zastawnych; m.in. Hołuzińce, Mukarow Mały). Starostwo chmielnickie z kolei (starostą był wówczas Stanisław Struś) obejmowało zamek i miasto Chmielnik oraz 8 wsi (m.in. Winnikowce), folwark zamkowy, stawy, młyny oraz 23 związane z zamkiem wsie *ziemiańskie*⁴⁶.

III. Zakreślony w dokumencie króla Władysława Jagiellończyka (Warneńczyka) z 29 IX 1442 r. królewski zamiar pełnego podporządkowania staroście Teodorykowi z Buczacza wszystkich wymienionych tam dóbr i ich reorganizacji w jednolite potężne latyfundium starościńskie nie został w pełni zrealizowany. Wedle dokumentu król zgodził się na ujednolicenie i zreorganizowanie starostwa podolskiego oraz na włączenie do niego wszystkich wymienionych w dokumencie kluczy i tenut, w znacznej części pozostawianych już innym osobom. Teodoryk z Buczacza, kasztelan kamieniecki i nowo mianowany starosta podolski, zyskał możliwość połączenia władzy starościńskiej o zakresie publicznym większym niż na innych ziemiach, z przejęciem w tenutę (zastaw) wszystkich królewszczyzn podolskich. Ich połączenie w jednym ręku z dobrami dziedzicznymi buczackimi i jazłowieckimi, z dzierżoną już przezeń tenutą czerwono grodzką oraz z nadanymi 30 IX 1442 r. zamkami Karaul, Czarnogród i Chadzibejów (zapewniającymi kontrolę szlaków wzdłuż Dniestru aż do jego ujścia do Morza Czarnego) dawałoby jemu i jego rodzinie wyjątkową pozycję na południowo-wschodnich kresach Korony. Dokumentem z 1442 r. Buczacki uzyskał konsens królewski dla takich działań, jednak ich realizacja uzależniona była od jego możliwości finansowych – od tego czy będzie on w stanie spłacić posiadaczy wszystkich wcześniejszych zapisów królewskich na dobrach wyszcze-

⁴⁶ *AJZR* VIII/1, Kiev 1893, s. 1–126 (Bar, na s. 148–165, nr 82, rewizja starostwa barskiego z 1552 r.); *Hrusz-Bar.*, pass.; R. Szczygieł, *Lokacje miast w Polsce XVI w.*, Lublin 1989, s. 322 (miasta Bar Polski, Bar Ruski i Bar Górny/Czeremiski); J. Kurtyka, *Podole*, s. 53–54 (Bar); *Lustracja województw ruskiego, podolskiego i bełskiego 1564–1565*, cz. I, wyd. K. Chłapowski, II. Żytkowicz, Warszawa–Łódź 1992, s. 165–227.

gólnionych w dokumencie z 1442 r. Wskazano już wyżej, iż w późniejszych latach część dóbr zestawionych w dokumencie z 1442 r. była wymieniana w składzie różnych kompleksów dzierzonych przez różnych tenentariuszy.

Dokument z 1442 r., uważany przez O. Haleckiego za akt utworzenia starostwa generalnego podolskiego, może być chyba charakteryzowany ostrożniej jako akt, którego celem było całościowe uporządkowanie zaplecza gospodarczego starostwa i kompetencji starosty kamienieckiego. Jego dominująca pozycja w skali ogólnopodolskiej przesądzona była już wcześniej (sięgała 1375 r.), opierała się na terytorialnym zakresie jego kompetencji (na całym Podolu) i na jego roli jako pana zamku Kamieniec (najważniejszej fortecy na południowo-wschodnich kresach Korony i Litwy)⁴⁷; właściwie nigdy nie była zagrożona⁴⁸. Nad wyborem przez króla w 1442 r. sposobu realizacji tych celów z pewnością zaważyła wybitna osobowość Teodoryka z Buczacza. Wyżej sygnalizowałem, iż tytuł *capitaneus generalis Podoliae* był używany już wcześniej (zapewne w 1431 r. w odniesieniu do Teodoryka z Buczacza, na pewno w l. 1439–1441 za rządów starostów Dźiersława Włostowskiego i Piotra Polaka) i był prawdopodobnie odpowiednikiem wcześniejszego *capitaneus Podolie*, *capitaneus terre Podolie*⁴⁹. Od czasu rządów Włostowskiego starostowie na pewno używali na przemian tytułu *capitaneus Camenecensis*, *capitaneus Podolie*, *capitaneus Podolie generalis*, zaś Teodoryk z Buczacza w 1449 r. został określony jako *starosta kamienieckij i podolskij* – co z pewnością oddawało ogólnopodolski charakter terminu *generalis*. Na podstawie wpisów polskojęzycznych w księgach sądowych kamienieckich w XVI w. można również określić, jak rozumiano termin *capitaneus Camenecensis nec non Podoliae generalis* – w 1580 r. starosta Mikołaj Brzeski wystawił po polsku pozew przeciwko Jazłowieckim jako *starosta kamienickzy ziemie podolsky głowny*⁵⁰.

Tytułatura *Podoliae generalis* starosty kamienieckiego wskazuje na ogólnopodolski charakter tego urzędu, choć nie przesądza, czy oznaczało to także jego nadzór nad innymi sądami grodzkimi (jak w Wielkopolsce), czy też pierwszeństwo przed

⁴⁷ O zamku kamienieckim: J.A. Rolle, *Zameczki podolskie na kresach multańskich*, t. I–III, Kraków–Warszawa 1872–1881, t. II, s. 5–108; A. Jabłonowski, *Podole u schyłku w. XV*, „Ateneum”, Warszawa 1880, t. III, s. 345–351; tenże, *Zamek kamieniecki u schyłku pierwszej połowy XVI w.*, „Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny”, t. III, Warszawa 1882, s. 11–30; E. Secinskij, *Gorod Kamenec-Podol'skij. Istoričeskoje opisanie*, Kiiv 1895; HruszŹamki, s. 1–18; A. Prusiewicz, *Kamieniec Podolski – szkic historyczny*, Kijów 1915; E. Sicins'kij, *Oboronni zamki zachidn'ogo Podillja XIV–XVII st. (istorično-archeologični narysy)*, Kiiv 1928, s. 13–33; I. S. Vinokur, M.B. Petrov, *Istorična topografija Kam'jancja-Podil's'kogo z najdavnišich časiv do kincija XVIII st.*, Chmel'nic'kij 1983.

⁴⁸ O starostach podolskich zob. też *Urz.Pod.*, s. 114–134; J. Kurtyka, *Podole*, s. 33–37, 47–58.

⁴⁹ Do końca 1 tercji XV w. wymiennie posługiwano się tytułami *capitaneus Camenecensis* i *capitaneus Podoliae/Podoliensis*, używanymi i później (2 połowa XV–XVI w.) na przemian z tytułem *capitaneus Podolie generalis* (*Urz.Pod.*, nr 540 oraz s. 114–132).

⁵⁰ *Urz.Pod.*, s. v. (Dźiersław z Włostowic, Piotr Polak z Lichwina, Teodoryk z Buczacza i następni); *Epist.* III nr 34 (1449); *Terr.Cam.* 10, k. 25v–26 (1580).

innymi starostami na Podolu (jak w województwie ruskim)⁵¹. Kompetencje gospodarcze (administracja dóbr) to w zasadzie jedyny obszar, w którym władza starosty kamienieckiego (generalnego podolskiego) mogła nie obejmować innych funkcjonujących w połowie XV w. starostw (tenut) na Podolu, których Buczackiemu nie udało się wykupić. Jego kompetencje sądowe nad szlachtą (posesjonatami na prawie dziedzicznym, zastawnikami i imposesjonatami) oraz zasięg sądu grodzkiego zapewne obejmowały całe Podole koronne, brak bowiem pewnych wiadomości o innych starostwach *cum jurisdictione* w tej ziemi. Natomiast spod sądownictwa starosty kamienieckiego wyłączeni byli szlacheccy wasale związani swymi lennami z zamkami, stanowiącymi centra tych tenut, które nie wchodziły w skład starostwa kamienieckiego. Wyłączeni oni byli spod sądownictwa ziemskiego i pod każdym względem podlegali sądowi leńskiemu właściwego tenutariusza/starosty, który to sąd w źródłach określany jest jako *judicium castrense*. Termin *judicium castrense* na Rusi i Podolu był wieloznaczny – oznaczał zarówno klasyczny sąd grodzki starosty *cum jurisdictione* nad szlachtą posiadającą dobra na prawie dziedzicznym (podobnie jak w całej Koronie), jak i sąd starosty/tenutariusza jako seniora (reprezentanta króla) nad związaną lennami z daną tenutą szlachtą wasalną (manami). Znane wzmianki o sądzie grodzkim chmielnickim z l. 1529–1532 dotyczą zatem najpewniej jurysdykcji starosty (tenutariusza) chmielnickiego nad wasalami zobowiązanymi do służb na rzecz zamku w Chmielniku, zaś w 1521 r. wasale zamku skalskiego podlegali sądowi starosty kamienieckiego z racji ówczesnej przynależności zamku Skala z przyległościami (potwierdzonej w 1494 r.) do starostwa kamienieckiego oraz dożywotniego zapisu posiadanego od 1515 r. przez ówczesnego starostę kamienieckiego na tenucie skalskiej. Pozostałe prerogatywy starosty kamienieckiego z zakresu władzy publicznej (dowodzenie rycerstwem, nadzór nad obroną i bezpieczeństwem) obejmowały na pewno całe Podole⁵².

Nie ulega wątpliwości, iż dokument króla Władysława Jagiellończyka z 29 IX 1442 r. wzmocnił pozycję starosty generalnego podolskiego i zwiększył jego kompetencje ponad koronny standard. Z owych kompetencji wymienić należy przede wszystkim prawo samodzielnego decydowania o budowie i naprawie zamków, prawo przeprowadzania samodzielnych lokacji w dobrach królewskich, a przede wszystkim prawo obciążania dóbr królewskich zastawami i zapisami do 50 grzywien na rzecz wybranych przez starostę osób.

Wydaje się jednak, iż przynajmniej w części akt królewski z 1442 r. był próbą uporządkowania kształtującej się żywiołowo praktyki, wymuszanej przez stałą nie-

⁵¹ L. Ehrlich, *Starostwa w Halickiem w stosunku do starostwa lwowskiego*, pass.

⁵² Por. L. Białkowski, *Podole*, s. 183 (1521), 185 (1529); *HruszMat.*, nr 83 (1532); J. Kurtyka, *Podole*, s. 54–56; tenże, *Z dziejów walki szlachty ruskiej*, s. 86 (1521), przyp. 11 (gdzie też wcześniejsza literatura); *HruszZamki*, s. 1–18 (1494). Zależność wasali skalskich od starosty kamienieckiego jako zwierzchnika zamku Skala była podwójna, bowiem w 1515 r. Stanisław Lanckoroński starosta kamieniecki (1510–1535) otrzymał od króla Skalę z przyległościami w dożywocie (*MRPS* IV, nr 2464), a zatem w 1521 r. *judicium castrense* starosty kamienieckiego był to sąd właściwy dla wasali skalskich dlatego, iż od 1515 r. Lanckoroński był tenutariuszem skalskim.

obecność króla na odległych kresach południowo-wschodnich, przez mechanizmy funkcjonowania na pogranicznym Podolu rycerskiego „społeczeństwa gotowego do wojny”⁵³ i konieczność zapewnienia przez starostę obrony Podola przed częstymi najazdami tatarskimi – a więc i uzyskiwania przez niego specjalnych delegacji królewskich w celu wynagradzania zasłużonych w tych walkach. Już 5 V 1440 r. starosta generalny podolski Piotr Polak z Wilfina (małopolskiego Lichwina?) zapisywał Mikołajowi *de Giba*, pisarzowi miejskiemu kamienieckiemu i wójtowi chmielnickiemu, sumę 100 grzywien na pustkowiu Duminki w powiecie kamienieckim – i nie był to jedyny jego dokument tego typu, bowiem 12 VII 1442 r. w Budzie król Władysław Jagiellończyk potwierdził zapisy aż do sumy 100 grzywien dokonane na mocy osobnej prerogatywy przez starostę Piotra Polaka na dobrach królewskich na Podolu na rzecz szlachciców Mikołaja Chachelskiego, Mikołaja *de Oppacz*, Stanisława z Rudnika, Tomasza Czarnego *de Galina*, Mikołaja pisarza (kamienieckiego), Mikołaja *de Maczczin* i Mikołaja z Wierzbicy⁵⁴.

Przewidziana w nadaniu dla Buczackiego z 29 IX 1442 r. starościńska prerogatywa dokonywania zapisów na królewskich do sumy 50 grzywien dotyczyła całego Podola. Z l. 1442–1473 zachowało się bowiem sporo dokumentów starostów Teodoryka z Buczacza, Bartosza z Buczacza i Stanisława z Chodcza, a także Jana Odrowąża ze Sprowy (z 1481 r.) z zapisami różnych sum (zazwyczaj 50 grzywien) dla szlachty na wsiach królewskich w powiatach (okręgach) kamienieckim, bakockim, chmielnickim, łatyczowskim i czerwono grodzkim⁵⁵. Także w 1. połowie XVI w.

⁵³ Termin „społeczeństwo gotowe do wojny” zaproponowała Elena Lourie, *A Society Organized for War: Medieval Spain, „Past and Present”* 35, 1966. Podstawową dla problematyki społeczności pogranicza jest zbiór studiów *Medieval Frontier Societies*, ed. R. Bartlett, A. Mackay, Oxford 1989 (korzystam z wydania z 1996); najważniejsza literatura zachodnia i polska zob. J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998, s. 12–21; tenże, „*In confinio terrae*”. Definicje i metodologiczne aspekty badań nad średniowiecznym pograniczem, KH, 109, 2002, 1, s. 94 n. Z nowszych badań nad pograniczem i społecznościami pogranicza zob. też: H. Göckenjan, *Hilfsvölker und Grenzwachter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden 1972 (*Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europe*, Bd. 5); Ch.J. Bishko, *Studies in Medieval Spanish Frontier History*, London 1980 („Variorum Reprints”); *War and Border Societies in the Middle Ages*, ed. A. Godman, A. Tuck, London–New York (Routledge) 1992; R. Bartlett, *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350*, London 1994, s. 197–242 (rozdziały 8–9: *Race Relations on the Frontiers of Latin Europa: 1. Language and Law, 2. Power and Blood*); L.J. McCrank, *Medieval Frontier History of New Catalonia*, London 1996 („Variorum Reprints”); *Colony and Frontier in Medieval Ireland. Essays presented to J.F. Lyndon*, ed. T. Barry, R. Frame, K. Simms, London–Rio Grande 1995; *Frontiers in Question. Eurasian Borderlands 700–1700*, ed. D. Power, N. Standen, New York 1999; A. J. Macdonald, *Border Bloodshed. Scotland and England at War 1369–1403*, Trowbridge 2000 (Tuckwell Press), rozdział VI, s. 196–241; *War and Border Society; Medieval Frontiers: Concepts and Practice*, ed. D. Abulafia, N. Berend, London (Ashgate) 2002. W tych pracach obszerna bibliografia problemu.

⁵⁴ AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 969 [929] (1440); ZDM VIII, nr 2382 (1442). W 1469 r. dokument starosty Piotra Polaka z zapisem 100 grzywien przedkładał lustratorom Bartłomiej Rudnicki (ZDz. XVIII/1, *Bona regalia onerata*, s. 45).

⁵⁵ *Ryk.Inv.*, s. 274; ZDM VIII, nr 2382; *HruszMat.*, nr 41–43; AGZ V, nr 132; B.Czart. rps 1725, s. 242–243, 258, 276–277; AGAD, tzw. Metryka Litewska IV.B.17, k. 24–24v, 185; AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 936–938, 969, 978–979, 982–983; K. Pułaski, *Stare osady*, s. 467; *AJZR* VIII/1, nr 14 (1456 r.).

dokumenty takie wystawiane były przez starostów Stanisława z Chodcza [1494–1510], Stanisława Lanckorońskiego [1510–1535], Jerzego Jazłowieckiego [1540–1542], Macieja Włodka [1543–1570], choć wówczas już niektóre zapisy starościńskie obejmowały sumy większe niż 50 grzywien, częściej też zapisywano sumę 30 grzywien; dokumenty te z reguły były następnie potwierdzane przez króla. Oprócz zapisów na wsiach we wspomnianych wyżej powiatach miały miejsce także zapisy na dobrach w rejonie Smotrycza⁵⁶.

Źródło owej kompetencji starościńskiej bezpośrednio potwierdza dokument z 24 VI 1453 r., wystawiony w Piotrkowie, mocą którego król Kazimierz Jagiellończyk zezwolił Teodorykowi z Buczacza kasztelanowi i staroście kamienieckiemu, na podstawie specjalnego przywileju króla Władysława (Jagiellończyka), na zapisanie Piotrowi z Glinic 50 grzywien na Werbce w powiecie kamienieckim (wzmiankowanej zresztą i w dokumencie z 1442 r.). Podobnie w 1488 r. tenże władca, potwierdzając dokonany przez nieżyjącego już Teodoryka z Buczacza kasztelana kamienieckiego i starostę generalnego podolskiego zapis na rzecz zmarłego Mikołaja *de Chebda* pisarza miejskiego kamienieckiego sumy 50 grzywien na wójtostwie chmielnickim i wsi Duminki, stwierdził, iż Buczacki działał na mocy specjalnej prerogatywy ważnej w czasie nieobecności króla⁵⁷.

Istotne kompetencje starosty ujawnia też akt Teodoryka Buczackiego z 2 IV 1450 r., wystawiony dla synów Waśki Buczena (*Symma et Berlo olim Wasko Bucen filii, terrigenae Podolienses*), którzy doznawszy bliżej nieznanych krzywd utracili dobra i zbiegli do Wołoch. Starosta przywołał ich z powrotem i zwrócił im dobra, nadane przez wielkiego księcia Witolda (a więc w l. 1411–1430) i króla Władysława (czyli w l. 1430–1434), a mianowicie: Waśkowce, Iwanikowce przy ujściu rzeki Derło, Bierładka nad rzeką Moraszką, uroczysko Ladawa pomiędzy rzekami Przyמושcznica i Ladawa oraz Buczniowce i Mordynia pod lasem Żar (*Zhar*)⁵⁸. Uprawnienia starosty podolskiego do zezwalania w imieniu króla na prowadzenie przez szlachtę akcji kolonizacyjnej, organizowania takiej akcji w dobrach królewskich i nadawania (w różnej formie) szlachcie ziemi królewskiej pod kolonizację wsi potwierdzają bezpośrednio dokumenty kasztelana i starosty kamienieckiego Teodoryka Buczackiego (Kamieniec, 21 V i 23 X 1444) i Stanisława z Chodcza (Kamieniec, 23 III 1468). W pierwszym z nich starosta Teodoryk, w zamian za przekazanie przez szlachcica Jana Fiolka z Konarzowa wsi Wnukowce (Wnuczkow-

Bartosz z Buczacza potwierdza i podwaja ojcowski zapis 20 grzywien), 16 (1481 r.: zapis 20 grzywien); *MRPS* III, nr 809, 810, 813, Suppl. nr 139, 142 (zapis 40 grzywien), 143, 208 (zapis 20 grzywien); por. też M. Krykun, *Povitovij ustrij*, s. 164. W tym i następnych przypisach przedstawiam sondażowy wybór wzmianek o aktach starościńskich z zapisami 50 grzywien i zezwoleniami na lokację.

⁵⁶ *HruszBar.*, s. 57 i *AJZR* VIII/2, dod. 10 (zapis 60 grzywien w 1504 r.); B.Czart., rps 1725, s. 241–244 (m.in. zapisy 60 i 40 grzywien przez starostę Stanisława Lanckorońskiego na Czeremnej z 1526), 255–256 (tu m.in. okazany przez Szymona Koryckiego, potwierdzony przez króla Zygmunta Starego, zapis przez starostę sumy 70 grzywien na pustkowiach Piatniczany i Podgórze), 259, 266, 273, 275–276, 284, 286.

⁵⁷ *AGZ* V, nr 132 (1453); *AGAD*, Archiwum Zamoyskich 32, s. 983 [943] (1488).

⁵⁸ *AJZR* VIII/1, nr 12.

ce) do dóbr zamku kamienieckiego, na mocy uprawnień uzyskanych od króla (*vigore regie Majestatis nobis specialiter concesso, sue serenitatis litteris patentibus et salvis mediantibus*), temuż Janowi i jego potomkom zezwolił na lokację wsi na pustkowiu Bobliowa Krynica, pomiędzy Oryninem, Zinkowcami, Suchodąbkiem i Pudłowcami, oraz zapisał mu na tym pustkowiu sumę 50 grzywien. Z kolei mocą drugiego z powyższych aktów Jerzy Cranczibrodzicz z Moksy *pro seruitys in resistendo aemulis regiis in terris Podolie* uzyskał od starosty Teodoryka zezwolenie na lokowanie wsi na pustkowiu Dołżek w powiecie kamienieckim, wraz z polem Olchowiec, po las Kolibajów (*Colibayow*) i Polanki nad rzeką Smotrycz poniżej Kamieńca oraz zyskał zapis 50 grzywien, na mocy kompetencji przekazanych staroście dokumentem królewskim. Wreszcie, 23 III 1468 r. starosta Stanisław z Chodcza, *vigore regiae Majestatis*, zezwolił szlachcicowi Zinkowi Karaczowi na osadzenie na surowym korzeniu wsi na pustkowiu Kniaża Łuka (Kniaziowa Łąka) i zapisał mu 20 kop groszy podolskich⁵⁹. Podobne, choć mniej precyzyjne informacje przynoszą wzmianki o dokumentach okazywanych przez szlachtę podolską w dobie egzekucji praw przy okazji „rewizji listów” w 1564 r. Hieronim i Balcer Zalescy przedstawili wówczas dokument kasztelana i starosty kamienieckiego Teodora (Teodoryka) z Buczacza dla Mikołaja Furmana z Milejowców z 1444 r. z zapisem sumy 50 grzywien *na pustyniach crola iego mosci* Wojewodzińce i Okuniew, *aby się osadzili*; panowie Ciołkowscy przedłożyli akt króla Aleksandra z 1503 r., *ktorem confirmowacz raczi zapiszanie przez tegoż Buczackiego ich przodkowi* sumy 50 grzywien *na pustce Bobliowa Krynica, dla osadzenia uczynione*, w zamian za przekazanie do dóbr starostwa wsi Wnukowce (21 V 1444 r.), a także akt wydany ich ojcu przez Stanisława Lanckorońskiego wojewodę sandomierskiego i starostę kamienieckiego [ok. 1533/1535] na sumę 90 grzywien *na opustoszałych wsiach Martinowcach i Ossowej w powiecie latyczowskim dla osadzenia zapisaną*; pan Karaczowski okazał dokument starosty Stanisława z Chodcza (z 23 III 1468), w którym wyszczególniona została suma 20 kop na wsi Kniaża Łuka (Kniaziowa Łąka) *dla osadzania zapisaną*; Stanisław Zakrzewski *ukazał tesz sumę przez starosthe dla osadzania zapisaną* na wsi Bachtin; Buchnowscy w sprawie wsi Chaniutyna przedstawili dokument starosty Macieja Włodka [1543–1570], *gdzie ym dopuszczył thi pustynie osadzacz a zapiszał yem summi 50 marcis*; z kolei Stanisław Psarski i jego matka mieli sumę 17 grzywien *na Dworzysku Dłusku prze osadzanie zapisaną* przez starostę kamienieckiego; wreszcie pan Olszowski przedstawił akt na sumę nową *na Jezierzanach przez Lanczkorunskiego staroste Camienieczkiego dla osadzenia zapisaną, ktori tho starostha, iako thenze listh producowany swiadcz, miał the władzą, aby mógł summi dla osadzania zapisowacz*⁶⁰.

⁵⁹ Dokument z 21 V 1444 r.: *HruszMat.*, nr 41; regest: *MRPS* III, nr 811, Suppl. nr 139. Akt z 23 X 1444 r.: *AGAD*, Archiwum Zamoyskich, 32 s. 936–937 (*feria sexta ante festum Simonis et Judae* 1444); regest: O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 164 – z błędną datą 19 VI 1444 r., błędnie na 22 X 1444 r. rozwiązuje datę także V. Michajlowskij, *Początki urjadu*, s. 166. Akt z 23 III 1468 r.: *AJZR* VIII/1, nr 3.

⁶⁰ B.Czart., rps 1725, s. 243, 248–249, 250–251, 255, 275–277, 284. Akt Aleksandra z 1503 r.: *MRPS* III, nr 811.

Te prerogatywy starosty kamienieckiego czyli podolskiego generalnego były w XVI w. kopiowane (po uzyskaniu cesji królewskiej lub w drodze zwykłej uzurpacji legalizowanej następnie przez króla) także przez innych starostów/tenutariuszy podolskich. W 1564 r. synowie Bartosza Kuryłowskiego (lennika zamku chmielnickiego) przedłożyli rewizorom akt króla Zygmunta Augusta *na lenno wsi Ruszanowicz* (Rusanowice), która to wieś ich ojcu była wcześniej dana pod lokację i na której miał on zapisaną sumę 30 grzywien przez Jana z Tarnowa wojewodę ruskiego i starostę chmielnickiego [ok. 1535 r.], co potwierdził następnie król Zygmunt Stary. Z kolei dzierżawcy Iwanowców posiadali od pana Mieleckiego starosty chmielnickiego sumę 20 grzywien (potwierdzoną przez króla Zygmunta Augusta), zapisaną *dla oszadzania na pustei wszi Iwanowczach*⁶¹. Przy okazji organizowania starostwa barskiego także królowa Bona w ramach stymulowania kolonizacji dokonywała na rzecz szlachty zapisów na sumę 50 grzywien⁶².

Pozostałe kompetencje starosty podolskiego po wprowadzeniu prawa polskiego na Podolu w 1434 r. były analogicznie jak w przypadku innych starostów koronnych, posiadających władzę *cum jurisdictione*. Obejmowały obowiązek dowodzenia rycerstwem podolskim w czasie wojny, wypełnianie w imieniu króla roli seniora wobec wasali związanych powinnościami z zamkami na obszarze starostwa, administrowanie dobrami królewskimi przynależnymi do starostwa, dbanie o porządek publiczny, egzekucję wyroków sądowych, kierownictwo i nadzorowanie sądu grodzkiego i mianowanie jego personelu. Sędziowie grodzcy kamienieccy odnotowywani są już od 17 III 1440 r., zaś podstarościowie i burgrabiowie od początku XVI w. W latach dwudziestych XVI w. pojawia się zwyczaj mianowania przez starostę zastępcy, zwanego później też szafarzem (*vicesgerens, dispensator*), który przez dłuższe okresy (1522, 1533–1535, 1542, 1554–1570) mógł zapewniać funkcjonowanie starostwa w czasie nieobecności starosty i niekiedy zostawał jego następcą (jeśli osiągnął odpowiednią pozycję społeczną)⁶³. Mocna pozycja starosty mogła prowadzić do konfliktów ze szlachtą – w 1518 r. ich przyczyną było nadmierne cło i targowe egzekwowane od szlachty i jej poddanych w Kamieńcu, odprawianie wbrew statutom sądów grodzkich przez zastępców starosty i nadużycia urzędników starościńskich⁶⁴. Zasięg terytorialny kompetencji sądowych starosty generalnego podolskiego (kamienieckiego) w XV w. wymaga jeszcze dokładnych badań, choć teza o ewolucji w kierunku nadrzędności sądu grodzkiego kamienieckiego nad wszystkimi kategoriami szlachty wydaje się prawdopodobna. Zasięg realnej jurysdykcji starosty kamienieckiego mógł się poszerzać w wraz z zanikaniem innych sądów grodzkich (jeśli hipotetycznie przyjmiemy przejściowe istnienie na Podolu także innych, np. chmiel-

⁶¹ B.Czart., rps 1725, s. 262–264.

⁶² B.Czart., rps 1725, s. 262; *AJZR* VIII/1, nr 68.

⁶³ *Urz.Pod.*, w uwagach do nr 543 i następnych. Pierwszym, znanym od 17 III 1440 r., sędzią grodzkim kamienieckim był Wojciech Szostek z Dietrzychowic (*ZDM* VIII, nr 2240, 2259).

⁶⁴ *HruszMat.*, nr 71.

nickiego, starostw *cum jurisdictione*)⁶⁵ oraz dobrze udokumentowanym w końcu XV i w XVI w. procesem stopniowego uznawania przez sejm lenn królewskich nadanych przed 1504 r. za szlacheckie dobra dziedziczne (l. 1562, 1576, 1588)⁶⁶.

Suma kompetencji i zadań starosty już około 1442 r. czyniła z Podola swego rodzaju marchię. Jednak już w 2. połowie XV w. ogrom zadań wojskowych starosty (związany z narastającym zagrożeniem tureckim i tatarskim) przerósł jego kompetencje. Dla skutecznej obrony kresów od l. 1477–1479 rekrutowano oddziały zaciężne stałej „obrony potocznej” (jazdy i piechoty), dowodzone początkowo przez nominowanych przez króla ad hoc hetmanów (*capitaneus exercitum/hauptmann/hetman*). W końcu XV w. wykształcił się już stały urząd hetmana tych oddziałów (*exercituum terrestrium terrarum Russiae capitaneus, capitaneus exercituum in terris Podoliae et Russiae*), po raz pierwszy powierzony ok. 16 XII 1492 r. staroście halickiemu Stanisławowi z Chodcza, który od listopada 1494 r. był dodatkowo starostą generalnym podolskim. Urząd hetmana obrony potocznej (od 1538 r. zwanego hetmanem polnym – *exercituum regii in Russia capitaneus campestris*) po 1505 r. nie był już łączony ze starostwem podolskim⁶⁷. Po reorganizacji z 28 IV 1520 r. powstały trzy zgrupowania obrony potocznej: a) straż przednia (*exploratio seu custodia*, wówczas pod dowództwem Jakuba Strusia), penetrująca Dzikie Pola i uprzedzająca o zagrożeniu hetmana i starostów w Belzie, Haliczu i Lwowie; b) zgrupowanie podolskie (700 ludzi), dowodzone przez osobnego wodza (*praefectus seu ductor*, wtedy Jana Tworowskiego kasztelana kamienieckiego), wspierane w czasie najazdu przez starostów kamienieckiego (podolskiego) i chmielnickiego (ich oddziały składały się z pospolitego ruszenia miejscowej szlachty, plebejów i orszaków starościńskich) i utrzymujące kontakty z siłami zastawy litewskiej starosty braclawskiego kniazia Konstantego Ostrońskiego oraz z oddziałami moldawskimi; c) siły główne hetmana obrony potocznej (w 1520 r. Marcina Kamienieckiego wojewody podolskiego) w obozie pomiędzy zamkami Olesko i Zażółce, z jazdą, piechotą i artylerią. W XVI w. starostowie podolscy nie dowodzili całą obroną potoczną, choć zwykle byli z nią związani jako rotmistrze, dowodzący strażą przednią strażnicy (Stanisław Lanckoroński w l. 1511–1520, Mikołaj Potocki w r. 1569), względnie pisarze polni (Jan Potocki w l. 1588–1611)⁶⁸. Rola starosty podolskiego jako głównego organiza-

⁶⁵ Teza o istnieniu na Podolu innych (poza kamienieckim) starościńskich sądów grodzkich wydaje się jednak mało prawdopodobna. Ostatecznie można będzie ją zweryfikować po szczegółowym zestawieniu materiału źródłowego (zwłaszcza z Terr. Cam.).

⁶⁶ Por. J. Kurtyka, *Podole*, s. 54–55; tenże, *Enfeoffment and Clienanship*, s. 271–272.

⁶⁷ *Epist.* I/2, nr 232–233 (1477 r.); *MRPS* I, nr 1486, 1497, 1517 (1479 r.); tamże, II, nr 62 (16 XII 1492 r.); *HruszZamki*, s. 1–18 (1494 r.); *Urz.Pod.*, nr 553 i s. 130 nast.; *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, opr. K. Chłapowski, S. Ciara, L. Kądzicla, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, s. 45 nast.

⁶⁸ *Corpus juris Polonici*, t. III: 1506–1522, wyd. O. Balzer, Kraków 1906, nr 232 (1520 r.); *Urz.Pod.*, s. 130–132. O „obronie potocznej” zob. L. Kolankowski, *Roty koronne na Rusi i Podolu 1492–1572*, „Ziemia Czerwieńska”, t. I/2, Lwów 1935, s. 141–174; Z. Spieralski, *Obrona potoczna*, w: *VIII Powstanie Zjazd Historyków Polskich 1958*, VIII: *Historia Wojskowości*, red. S. Okęcki, Warszawa 1960,

tora obrony kresów wygasła zatem najpóźniej w początkach XVI w., choć pozostał on ważnym jej ogniwem⁶⁹.

s. 74–89; tenże, *Geneza i początki hetmaństwa w Polsce*, SMHW, 5, 1960, s. 295–348; tenże, *Kampania obertyńska 1531 roku*, Warszawa 1962, s. 58; tenże, *Geneza i początki obrony potocznej. Studium o wojsku polskim w XV w.*, SMHW, t. 34, 1991, s. 3–34; M. Plewczyński, *Udział jazdy obrony potocznej w walkach na południowo-wschodnim pograniczu Rzeczypospolitej w latach 1531–1573*, SMHW, t. 26, 1983, s. 111–142; tenże, *Żołnierz jazdy obrony potocznej za panowania Zygmunta Augusta. Studia nad zawodem wojskowym w XVI w.*, Warszawa 1985; tenże, *Liczebność wojska polskiego za ostatnich Jagiellonów (1506–1572)*, SMHW, t. 31, 1988, s. 27–60; tenże, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji wojska polskiego w latach 1506–1572*, [cz. 1] SMHW, t. 31, 1988, s. 305–324, [cz. 2] t. 32, 1989, s. 249–269, [cz. 3] t. 33, 1990, s. 323–348; tenże, *W służbie polskiego króla. Z zagadnień struktury narodowościowej Armii Koronnej w latach 1500–1574*, Siedlce 1995, s. 21–99; R. Przybyliński, *Hetman wielki koronny Mikołaj Mielecki (ok. 1540–1585)*, Toruń 2003; A. Dziubiński, *Polsko-litewskie napady na tureckie pogranicze czarnomorskie w epoce dwu ostatnich Jagiellonów*, KH, 103, 1996, 3, s. 53–86.

⁶⁹ Już po złożeniu tej pracy ukazały się dwa zbieżne z jej tematem artykuły: V. Michajlovs'kij, *Privilej korola Vladislava III na kam'janec'ke starostvo dla Teodoryka z Bučača 1442 r.*, „Naukovi Praci Kam'janec'-Podil's'kogo Deržavnogo Pedagogičnogo Universitetu. Istorični Nauki”, t. 11, Kam'janec'-Podil's'kij 2003, s. 44–58 (Autor przedstawia skład starostwa wedle dokumentu z 1442 r.; niektóre jego interpretacje źródłowe – zwłaszcza odnoszące się do starosty Piotra Polaka – budzą wątpliwości, kilka odczytów, a w konsekwencji identyfikacji miejscowości uważam za błędne); tenże, *Dokumenti podil's'kich (kam'janec'kich) general'nich starost na zastavu korolivščin (1442–1506 rr.)*, „Kiivska Starovina”, Nr 2, 2003, s. 65–81 (tu zwłaszcza zestawienie regestrów dokumentów). Autorowi pragnę podziękować za ich udostępnienie. Szczegółowe ustosunkowanie się do tych badań w niniejszej pracy nie było już możliwe.

Aneks

29 września 1442, Buda

Władysław Jagiellończyk król węgierski i polski łączy starostwa na Podolu w jedno i nadaje starostwo generalne podolskie kamienieckie Teodorykowi z Buczacza kasztelanowi kamienieckiemu, wynagradzając go za zasługi poczynione w czasie poselstwa do chana Tatarów i rozszerzając jego kompetencje starościńskie.

Or. Zaginiony, był przechowywany w Archiwum Koronnym, nie odnotowany już w inwentarzu z 1682 (Ryk.Inv.).

Reg. 1. Kraków, B.Czart., rps 1042: Inwentarz Archiwum Koronnego Marcina Kromera z 1551 r., s. 95 (zob. Uw. 1); **2.** Warszawa, AGAD, Zespół 420 Nabytki Nieudokumentowane, sygn. 030: Inwentarz Archiwum Koronnego Marcina Kromera z 1551 r. [kopia], k. 53; **3.** Warszawa, AGAD, Archiwum Zamoyskich, rps 32: Inwentarz Archiwum Koronnego z l. 1567–1569 (tzw. Inwentarz Jana Zamoyskiego), s. 935–936 (czystopis, regest w formie obszernego streszczenia, wykorzystującego in extenso duże fragmenty tekstu dokumentu); **4.** ib., s. 931–932 [971–972] (brulion, regest w formie obszernego streszczenia, z wykorzystaniem dużych fragmentów tekstu dokumentu, podstawa dla **Reg. 3**).

Streszcz. O. Halecki, Z Jana Zamoyskiego inwentarza, s. 163–164 (na podstawie **Reg. 3**).

Uw. 1. W Inwentarzu Kromera z 1551 r. (**Reg. 1**: B.Czart. rps 1042), s. 95, w regeście połączono informacje z obu aktów nadań dla Teodoryka z Buczacza z 29 i 30 IX 1442 r., redagując je krótko i bez podania daty w sposób następujący: Podoliae totius praefectura obligata Theodorico Buczacky 3000 marcarum a Vladislao rege Vngariae et Poloniae propter strenuitatem eius contra Tartaros et quod suis sumptibus profectus pacem regi cum caesare Tartarorum conciliauit eiusque nuncium suis itidem sumptibus ad regem in Vngariam deduxit. Dat etiam [rex] ei facultatem redimendi aliae quaeuis bona obligata in Podolia et ut quinquaginta marcas cui volet possit inscribere, quo populosiorem eam faciat. Item assignat ei pensionem ducentas marcas annuas ad triennium ut inde commodius onera sustinere et munuscula caesari Tartarorum mittere posset. Budac. Suma 3000 grzywien pochodzi z dokumentu z 30 IX 1442 r. (dotyczyła kwoty wykupu od spadkobierców Teodoryka z Buczacza zamków Karaul, Czarnogród i Chadżibejów; ZDM VIII, nr 2429), zaś pozostałe informacje zaczerpnięte zostały z aktu z 29 IX 1442 r. (por. niniejszy Aneks).

Uw. 2. Podstawą wydania jest **Reg. 3**, zawierający streszczenie przytaczające obszerne fragmenty aktu królewskiego wraz z uwagami o samym dokumencie. Por. O. Halecki, Z Jana Zamoyskiego Inwentarza Archiwum Koronnego, s. 163–164. Data dokumentu (29 IX 1442 Buda) jest zgodna z itinerarium królewskim, zob. S. Sroka, Itinerarium Władysława Warneńczyka jako króla Węgier (1440–1444), w: tegoż, Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu. Szkice, Kraków 1995, s. 157. W przypisach do dokumentu zastosowano następujące dodatkowe skróty: Beauplan – forma nazwy na mapie Ukrainy G. Beauplana z 1650 (za VavrGolkaPokażčik); Bona regalia onerata – Źródła dziejowe, t. XVIII, cz. 1: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VII, cz. 1, Ziemia Ruskie: Ruś Czerwona, opr. A. Jabłonowski, Warszawa 1902: Bona regalia onerata. Lustratio 1469, s. 1–72;

Krykun, Kil'kist' – M. Krykun, Kil'kist' i struktura poselen' podil's'kogo voevodstva v peršyj polovyni XVII stolyttja, ZNTŠ, 243, 2002, s. 374–521; Lustr1564 – Lustracja województw ruskiego, podolskiego i belskiego 1564–1565, cz. I, wyd. K. Chłapowski, H. Żytkowicz, Warszawa–Łódź 1992, s. 165–257; Obl. Chm. – oblast' chmielnicka; Obl. Tarn. – oblast' ternopil'ska; PulSzkiceOsady – K. Pułaski, Szkice i poszukiwania historyczne. Serya trzecia, Kraków 1906 (cz. I. Stare osady w ziemi kamienieckiej i dziedziczące na nich rody podolskiej szlachty historycznej); VavrGolK Pokažčik – M. Vavričín, O. Gol'ko, Pokažčik nazv ob'ektiv vidobraženyh na Special'nij karti Ukraini G. Boplana 1650 r., w: Boplan i Ukraina. Zbirnik naukovih prac', L'viv 1998.

Bona capitaneatus Podoliae

^a1442^b Litterae Vladislai Hungariae, Poloniae regis, quibus magnifico Theodorico de Buczacz castellano Camenecensi¹ pro servitiis patris² et sibi circa defensionem terrarum Rus-siae et Podoliae ^ahostibus regiis Tartaris viriliter se opponendo^b prestitis et propter sumptus in legationem de pace perpetua ad cesarem Tartarorum in partes remotissimas, et in itinere ab eodem cesare cum eius nuntio ad Vladislauum in Hungariam usque suscepto ^cfactos^d propter-que defensionem commodiorem capitaneatus Podoliae, qui in multos particulares capitaneatus diuisus magis hostium depredationibus esset obnoxius, eundem capitaneatum vnit et Theodo-rico castrum et ciuitatem Camyenyecz³ ac totum capitaneatum Podoliae generalem cum villis Mukarow inferiori⁴, Cadrowcze⁵, Knyehyn⁶, Hostolow⁷, ^eOrmyani^f Braha⁸ cum facultate castrum et ciuitatis in ea locanda, oppidum Letyczow⁹ cum villis Cariczincze¹⁰, Horbaschow¹¹, Vyenikowcze¹², Holensczow¹³, Virbka¹⁴, ^gHanna^{h15}, Bereznaya et oppido ⁱPawa^{j16}, villam Row¹⁷ cum villis Iwanowcze¹⁸, Wnuczowcze¹⁹, Komarowcze²⁰ et Chonna²¹ area sub silua Szary²² iacente, Holiszincze²³, oppidum Jolthuschcow²⁴ cum villis Truchonowcze²⁵, Drobi-schowcze²⁶, Thymankowcze²⁷, ambas villas Alczidayow inferiorem et superiorem²⁸, Oszaryn-cze²⁹, castrum Chmyelnik³⁰ cum villis pertinentibus, castrum et oppidum Skala³¹ cum villis Pyatniczany³², Zahucowye³³, Lonanowcze³⁴ cum appendio ^kVirzhnyacowcze^{l35} et cum eius quatuor villis, tum in pecunia obligatis, castrum et oppidum Bakota³⁶ cum villis pertinentibus, bona Myedzibosz³⁷ cum toto districtu attribuit et in iisdem omnibus bonis ^lcum censibus, theloneis, magnis et paruis exactionibus terrestibus, lacubus, molendinis, emolumentis, sta-gnis, syluis, mellificys, venationibus, coherentys ad solutionem tenendis^m, ipsi 700 marcas cum rex in Hungariam iret in argento facto ab eo acceptas et 1600 generoso Derslao Vlostow-ski³⁸ et 450 nobili Stiborio de Komorniki³⁹ pro rege dandas et 1300 marcas pro servitiis su-prascriptis inscribit. Data ipsi facultate [*sic*] inscribendi 50 marcas cui vellet in eodem capita-neatu et reparatione castrum vel edificatione noui, quod tunc propter negligentiam superiorum capitaneorum ruginam minabatur commissa, ut eius expenssae arbitrio octo virorum bonorum vtrinque editorum estimarentur et praetium aestimationis cum aliis summis capitalibus solueretur, ac in triennium ducentis marcis pro quolibet anno promittendis munusculis caesari Tartarorum amicitiae continuandae causa assignatis, ⁿquorum deinde elapso triennio Theodo-ricus de suo mitteret^o, stationibus dum rex in Podoliam venerit saluis. Budae, sabbato die Michaelis. Relatio Petri de Szczekoczyn Regni Poloniae vicecancellarii⁴⁰, cum sigillo ^pparuo^r minimo. ^sNumero 17^t.

^{a-b} *Dopisek na marginesie Reg. 3; ^{c-d} facti Reg. 3, factos Reg. 4; ^{e-f} Słowo częściowo nieczytelne, być może zawierało jeszcze jedną literę: Ormya[-]ani Reg. 3, Ormyani Reg. 4;*

^{g-h} Słowo nadpisane **Reg. 3**, Itana **Reg. 4**; ^{i-j} Paua; **Reg. 4**; ^{k-l} Vyrschnyacowcze **Reg. 4**; ^{l-m} Dopisek na marginesie **Reg. 3**, fragment w tekście **Reg. 4**; ^{n-o} Dopisek na marginesie **Reg. 3**, fragment w tekście **Reg. 4**; ^{p-r} Przekreślone **Reg. 3**; ^{s-t} Dopisek u dołu tekstu wskazujący numer pozycji streszczanego dokumentu w dziale Palatinatus Podoliae inwentarza Archiwum Koronnego Jana Zamoyskiego **Reg. 3**.

¹ Teodoryk z Buczacza i Jazłowca h. Awdaniec, starosta kamieniecki i podolski 1431–1434, 1442–1454, starosta (tenutariusz) czerwonogrodzki 1436–1455, kasztelan kamieniecki 1442–1455, współprzywódca antylitewskiego buntu szlachty podolskiej w 1430, zmarł w 1455 r. (Urz.Pod., s. 194; W. Semkowicz, Ród Awdaniców, s. 259 n., 261–273, 381 n.; A. Dörflerówna, Buczacki Teodoryk, PSB, 3, 1937, s. 85–86). Buczacz – miasto i zamek nad Strypą (już w ziemi halickiej województwa ruskiego; SG 1 s. 433; ŻDz. XVIII/1, s. 84; Beauplan 1650: Buczac/Boucucze; dziś Bučač w obl. Tarn.; VavrGolkPokażčik, s. 165). Jazłowiec – posiadłość i ośrodek dóbr nad Strypą w powiecie czerwonogrodzkim na Podolu, położony na południe od Buczacza (dziś Jazlyvec' w obl. Tarn.; VavrGolkPokażčik, s. 178).

² Ojcem Teodoryka z Buczacza był Michał Awdank z Buczacza, występujący w l. 1379–1394, fundator kościoła parafialnego w Buczaczu w 1379 r. (W. Semkowicz, Ród Awdaniców, s. 255–259; ZDM VIII, nr 2549; AGZ V, nr 15 = Tylus, nr 4, s. 105–109). Buczacz otrzymał on w lenno od księcia Władysława Opolczyka, gubernatora ziem ruskich (1372–1378) w imieniu króla Ludwika Andegaweńskiego (ZDM VII, nr 2012: wzmianka w dokumencie z 1427 r., przy okazji przenoszenia przez króla Buczacza z przyległościami na prawo dziedziczne).

³ Kamieniec, zamek i miasto (poświadczone od 1374) – główny ośrodek administracyjny na Podolu, dziś Kam'ianec Podil's'kij w obl. Chm. (J. Kurtyka, Podole, pass.; VavrGolkPokażčik, s. 180). W r. 1494 przy okazji przejmowania starostwa przez nowego starostę podolskiego generalnego Stanisława z Chodcza wymieniono wchodzące w skład tego starostwa zamki Kamieniec, Skala, Smotrycz i miasto Latyczów z przyległymi do nich dobrami (Hrusz-Zamki, s. 1–18; por. Urz.Pod., nr 553).

⁴ Mukarów Niżny w powiecie smotryckim. W 1404 r. król Władysław Jagiello nadał obejmującemu urząd starosty podolskiego Piotrowi Szafrancowi podstolemu krakowskiemu duże dobra na Podolu, w tym Satanów z przyległymi 11 wsiami, m.in. z osadami Postolowce i Mukarów Niżny (Nysny Muharow) w wołości (in districtu) smotryckiej (KDM IV nr 1079). W okresie swej administracji na Podolu (1411–1430) wielki książę litewski Witold wykupił od Szafranca te dobra (por. ZDM VII, nr 2083; SPPP II, nr 2518), co potwierdza wzmianka z 1568 r. o przywileju Witolda dotyczącym nadania części Mukarowa ze stawem dla przodka Romana Karaczowskiego (Terr.Cam. 8, k. 186–186v). Po 1430 r. dobra te przeszły w ręce króla, który w 1431 r. za zasługi w wojnie ze Świdrygiellą nadał je Piotrowi Odrowążowi z Zagórza i Sprawy staroście samborskiemu (z czasem wojewodzie kamienieckiemu i ruskiemu), w 1436 r. zgodził się na przeniesienie ich na prawo niemieckie, w 1440 r. potwierdził Odrowążowi posiadanie tych dóbr, zaś w 1444 r. na jego prośbę przeniósł na prawo miejskie wsie Satanów i Zinkowce oraz nadał prawo niemieckie jego 17 wyliczonym wsiom, m.in. Mukarow (Makarow) i Postolowce (SPPP II, nr 2518; ZDM VII, nr 2083; ib. VIII, nr 2192, 2251, 2490). Jeszcze w l. 1564–1568 szlachcic Roman Karaczowski przedkładał przywilej Witolda w swoim sporze z królewskimi poddanymi z Mukarowa i starostą barskim o część tej wsi z dwoma stawami (Terr.Cam. 8, k. 186–186v). Zapewne Mukarów Niżny w XVI w. opustoszał, choć jego nazwa przetrwała – wiadomo bowiem, iż na podstawie przywileju królew-

skiego z 1542 r. Rejtko Morozowski z Pokutyńców osadził na gruncie Mukarowa Wielkiego, nadanym niegdyś przez starostę barskiego Bernarda Pretficza (z utrzymaniem powinności na rzecz zamku barskiego), wieś Mukarow Mały alias Morozowce (AGAD, tzw. Metryka Litewska, IV B 17, k. 68v-69; *Lustr* 1564; *ŻDz* V, s. 29), zaś owa nowa wieś w okresie nowożytnym nazywana była też Mukarowem Niżnym (1552–1681 Mrozowce, Morozuv, Morozow, Mukarow Mały, Mukarow Niżny, dziś Moroziv; *Krykun, Kil'kist'*, s. 450). Jedną z trzech wsi królewskich o tej nazwie w powiecie kamienieckim (po dezintegracji powiatu smotryckiego), obok Mukarowa Tatarskiego alias Tatarzyszcza (1530–1681 Ta[t]jaris, Tatajinçi, Mukarow, Mukarow Tatarski, Tatary, Tatarzyszcza, Tatarzyszcza alias Mukarow Tatarski, w XVIII w. Tatarzyska, dziś Stavyšče) i Mukarowa (1565–1667 Mukarof, dziś Mukariv Velykij), w dzisiejszej obl. Chm. (*Krykun, Kil'kist'*, s. 450; *VavrGolkPokazčik*, s. 197).

⁵ Kadejowce (Kadyjowce, w tekście błędny zapis kopisty Cadrowce zamiast Cadeowce) w wołości (potem powiecie) kamienieckiej, zostały nadane w 1407 r. przez króla rycerzowi Fredrze z Pleszowic, zaś w 1410 r. nadanie to zostało ponowione i rozszerzone na wsie Fredrowce, Szurza i Kadejowce w wołości kamienieckiej (ZDM VI 1704, 1749 = Zrządla I, s. 159–161). Odnótowanie tej wsi w akcie z 1442 r. świadczy, iż nadania z 1407 i 1410 r. nie miały charakteru dziedzicznego. W okresie nowożytnym wieś szlachecka, nadal w powiecie kamienieckim (1619–1681 Kadyjowce Stare, Kodikufce, Kadiyofci), obecnie wieś Kadywcy w obl. Chm. (*Krykun, Kil'kist'*, s. 427).

⁶ Kniehynin (Kniahynin) w powiecie kamienieckim. W l. 1438–1443 Warcisław z Daniłkowiec uzyskał zapisy królewskie na sumę co najmniej 240 grzywien na Kniehyninie w powiecie kamienieckim (ZDM VIII, nr 2200, 2449). W okresie nowożytnym (1615–1681 Keniahongnin, Knahinin, dziś Kniaginín) nadal wymieniany w powiecie kamienieckim (*Krykun, Kil'kist'*, s. 455).

⁷ Postolów, Postolowce (Postolowce, w tekście zapewne błędny zapis kopisty Hostolow zamiast Postolow), wieś w wołości smotryckiej, nadana przez króla w 1404 r. wraz z Satanowem, Mukarowem Niżnym i innymi dobrami w wołości smotryckiej Piotrowi Szafrancowi podstolemu krakowskiemu, później wykupionymi przez Witolda (w okresie 1411/1430), zaś w 1431 r. nadanymi przez króla Piotrowi Odrowążowi ze Sprowy i Zagórza, w którego posiadaniu wymieniana jeszcze w 1444 r. przy okazji nadania dla dzierzonych przez niego dóbr (m.in. Mukarow i Postolowce, Holeniszczów) prawa niemieckiego (KDM IV nr 1079; SPPP II 2518; ZDM VII, nr 2083, 2192, 2251, 2490).

⁸ Zniekształcenie w Reg. 3 przez kopistę pierwszego słowa czyni fragment niejasnym. Może tu chodzić o jedną wieś – Ormiany Braha sc. Ormiańska Braha (skądinąd nieznana) albo – co zdecydowanie bardziej prawdopodobne – o dwie wsie: Ormiany (tak wyraźnie w Reg. 4) i Braha, obie poświadczane w okresie nowożytnym. Ormiany (1629–1681 Ormian[i], Oromin), wieś kościelna w powiecie kamienieckim, obecnie wieś Velikozałyssa (*Krykun, Kil'kist'*, s. 453). Braha alias Strusowka (1540–1681 Braha alias Strusow seu Wy-siolek Hawryłowski alias Słoboda, Braha, Braha vel Strusiow, 1650 Breka: Beauplan), wieś szlachecka w powiecie kamienieckim, dziś Braga w obl. Chm. (*VavrGolkPokazčik*, s. 165; *Krykun, Kil'kist'*, s. 422), nad Dniestrem, naprzeciwko Chocimia.

⁹ Latyczów, miasto i administracyjny ośrodek wołości (powiatu), wymienianej w źródłach od 1404 r. (KDM IV nr 1079; ZDM VIII, nr 2192, 2201, 2461). Dokument z 1442 r. po raz pierwszy odnotowuje miasto w Latyczowie. W połowie XV w. poświadczony jako miasto i ośrodek klucza dóbr królewskich administrowanych przez osobnego starostę-tenutariusza (1453 wystąpił Jan Niemiec starosta latyczowski; *DH* V, s. 133–134; *MK* 11 s. 20) i opisanych w 1494 r. (*HruszZamki*, s. 18 n.). W okresie nowożytnym ponownie lokowany w 1537 r. (*MK* 77 k. 229),

miasto królewskie i ośrodek powiatu (1615–1681 Laticzow, Latičova, 1650 Laticzow: *Beauplan*), dziś Letičiv w obl. Chm. (*VavrGolkPokažčik*, s. 190; *Krykun*, Kil'kist', s. 500).

¹⁰ Karyczyńce (*Karaczyńce*), w XV w. tenuta. W 1431 r. król zapisał Franczkowi ziemianinowi podolskiemu (*terrigena noster Podolie*) na Karacyńcach w powiecie (*districtus*) latyczowskim 40 grzywien (*AJZR VIII/1*, nr 4 = *ZDM VII*, nr 2064), zaś w 1440 r. Jan syn Mikszy (*Mikołaja*) ze Stepanikowców uzyskał od króla zapis 50 grzywien na tej wsi (*ZDM VIII*, nr 2241; por. *ib. VII*, nr 2079). Wieś identyczna zapewne ze znaną z okresu nowożytnego, związaną ze starostwem barskim, wsią królewską Karacyńce Rymowe w powiecie latyczowskim, na której zapisy (okazane w 1564 r.) miał Jerzy Jazłowiecki kasztelan kamieniecki (*AGAD*, tzw. *Metryka Litewska*, IV.B.8, k. 214v–215; *ib. IV.B.17*, k. 162v–163v; formy nazwy 1552–1803: *Karyczyńce Rymowe*, *Karyczyńce*, *Karacyńce*, *Karyczyńce Hetmańskie*, *Karyczyńce Małe*, *Karyczyńce p. Dąbskiego*, *Karyczyńce Domskie*, *Karyczyńce Dąbskie vel Rymowe*, 1650 *Kareszince: Beauplan*) obecnie Koričinci w obl. Chm. (*VavrGolkPokažčik*, s. 181; *Krykun*, Kil'kist', s. 498). W powiecie latyczowskim w XVI–XVII w. odnotowywano też wieś szlachecką Karacyńce Prokopowe, dziś nie istniejącą (*Krykun*, Kil'kist', s. 469).

¹¹ Horbasów, w okresie nowożytnym wieś królewska, w l. 1494–1564 poświadczona jako przynależna do klucza latyczowskiego (1494 Harbaszow, 1564 Horbaczow, 1615–1681 Horbosow, Harbasuv, 1650 Horbosow: *Beauplan*), w powiecie latyczowskim, dziś Gorbaciv w obl. Chmiel. (*HruszZamki*, s. 18; *Lustr1564*; *VavrGolkPokažčik*, s. 176; *Krykun*, Kil'kist', s. 495).

¹² Winnikowce (1530 *Vynnicovcze*, 1650 *Winikowce: Beauplan*), wieś królewska, odnotowana w 1530 r. w powiecie chmielnickim (*ŹDz. XIX*, s. 171), w 1564 w tenucie chmielnickiej (*Lustr1564*), zaś w l. 1604–1662 w powiecie latyczowskim, obecnie Vinnikivci w obl. Chm. (*Krykun*, Kil'kist', s. 493; *VavrGolkPokažčik*, s. 224).

¹³ Holeniszców (*Holenyszczow*) – wieś wymieniona także w 1444 r. wśród 17 innych osad w powiatach kamienieckim, smotryckim, latyczowskim i winnickim, dla których ich dzierżyciel Piotr Odrowąż wojewoda lwowski uzyskał od króla zgodę na wprowadzenie prawa niemieckiego (*ZDM VIII*, nr 2490: *Holenyszczow*), w l. 1494–1564 odnotowywana jako przynależna do klucza latyczowskiego (*HruszZamki*, s. 18; *Lustr1564*), także w okresie nowożytnym wieś królewska w powiecie latyczowskim (1615–1681 *Oleniszców*, *Ole[n]i, Holenyshev*), obecnie Goleniščev (*Krykun*, Kil'kist', s. 495).

¹⁴ Wierbka, wieś w powiecie (wołości) latyczowskim, na której w 1433 r. król zapisał Mikołajowi Rałowskiemu sumę 40 grzywien (*ProchMat.*, nr 89), jedna z dwóch wsi królewskich o tej nazwie poświadczonych w powiecie latyczowskim w okresie nowożytnym (1615–1641, 1615–1665: *Werbka*; *Krykun*, Kil'kist', s. 493). Inna podolska wieś o tej nazwie leżała w powiecie kamienieckim (1610–1681 *Werbka*, *Verbka*; *Krykun*, Kil'kist', s. 422); w 1431 r. została nadana przez króla Janowi Ciołkowi z Kałusza i Ciołkowców (*ZDM VII*, nr 2062 = *Ryk.Inv.*, s. 274); zapewne identyczna z Wierbką w powiecie kamienieckim, na której w 1453 r. za zgodą króla starosta podolski zapisał Piotrowi z Glinic 50 grzywien (*AGZ V*, nr 132). Nie udało się przesądzić której Wierbki dotyczy informacja o konsensie królewskim z 1472 r. na zamianę królewskiej Wierbki na tenutę Damianów Michała Piaseckiego, zawarta w dokumencie w 1564 r. przedłożonym przez Jakuba Cieplowskiego dzierżawcę Wierbki (*Lustr1564*). Jako dzierżyciele zastawni Wierbki w powiecie kamienieckim występują Bahawscy w 2 połowie XV w. i Szarawscy w l. 1529–1546 (*PutSzkiceOsady*, s. 10–14, 128–129, 138).

¹⁵ Hanna Kop. 3, Itana Kop. 4, prawdopodobnie nazwa własna, słowo zniekształcone, może odnieść je należy do wspomnianego nieco niżej siedliska (*area*) Chonna.

¹⁶ Berezna, jedna z dwóch wsi o tej nazwie, poświadczonych w okresie nowożytnym w powiecie latyczowskim: Berezna alias Kistowce (1561–1629) lub Berezna (1612–1681 Bi-

reznaya; Krykun, Kil'kist', s. 492). Oppidum Pawa – miasteczko nie zidentyfikowane, zapewne po 1442 r. lokacja ta upadła. Stylizacja tekstu może sugerować hipotetyczne jej sąsiedztwo ze wsią Bereznaja (Berezna).

¹⁷ Rów (obecnie Bar), posiadłość odnotowana po raz pierwszy w 1401 r. (w otoczeniu Świdrygiełły jako pana Podola wystąpił wówczas Wojciech Rowski; Chmiel, nr 6), ośrodek klucza dóbr z centrami w Rowie (z zamkiem) i mieście Jaltuszkowie, już od początku 2. tercji XV w. obciążanego przez króla zapisami na rzecz różnych osób. W 1431 r. Władysław Jagiełło zapisał staroście podolskiemu Teodorykowi z Buczacza 400 grzywien na mieście Jaltuszków z wsiami Trychowce, Drobyaszowce, Tymankowce, Rów, Iwankowce (Iwanowce), Wnuczkowce, Komarowce, Hołuzińce i siedliskiem Chomina koło lasu Szary w powiecie kamienieckim (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 933), w l. 1431–1435 r. zapisy na Rowie w powiecie kamienieckim uzyskiwali Jerzy Kunkowicz (40 grzywien: AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 967; ZDM VIII, nr 2180) i Jan Kmiczowicz [Kuncowicz?] (100 grzywien: Ryk.Inv., s. 274; HruszBar., s. 45), wreszcie zaś (pomimo nadania z 1442 r. dla Teodoryka z Buczacza) w l. 1442–1443 r. król zapisał Stogniewowi Rejowi z Szumska h. Oksza łącznie 400 grz. na wsi Rów, mieście Jaltuszków i wsiach Iwanowce, Trychowce, Kowalowce, Drobyaszowce i Fastinice w powiecie kamienieckim (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 971; ZDM VIII, nr 2446 = Ryk.Inv., s. 274). Ostatecznie w posiadaniu tenuty utrzymał się Stogniew Rej, budowniczy zamku rowskiego, który jednak w 1452 (1453?) zaginął uprowadzony w jasyr przez Tatarów (DH V s. 112–113 = Długosz, *Annales*, lib. XII, s. 132–133). Od l. 1453–1456 Rów odnotowywany był jako miasto królewskie; w 1456 r. król zgodził się na wykupienie przez Andrzeja Odrowąża ze Sprowy wojewodę i starostę lwowskiego dóbr rowskich (miasto Rów z wsiami Iwanowce, Kumanów i innymi) z rąk spadkobierców Stogniewa Reya oraz zapisał Odrowążowi na tych dobrach dodatkowo 300 grzywien i 80 florenów w l. 1456–1459 (AGAD, MK 11, s. 20 = MRPS I, nr 192; Ryk.Inv., s. 274–275). W l. 1537–1538 królowa Bona wykupiła te dobra od Odrowążów, zakładając w 1540 r. na miejsce Rowu miasto Bar jako centrum nowego starostwa obejmującego grupę wykupionych i zagospodarowanych wsi należących wcześniej do powiatów kamienieckiego i latyczowskiego. W 1546 r. uzyskała dodatkowo zgodę króla na wzniesienie w Barze zamku. Odnotowywany od 1498 r. *districtus Rovensis* (Vitoldiana s. 206–207) ma z pewnością późną metrykę (w poł. XV w. Rów i Jaltuszków wymieniane były w okręgu–powiecie kamienieckim) i pierwotnie oznaczał najpewniej zasięg tenuty rowskiej Odrowążów (F. Rawita-Gawroński, *W jakim miejscu leżał zameczek Rów, zrujnowany w czasie napadów w XV w.?*, „Przegląd Naukowy i Literacki”, 30, 1902, s. 1211–1222; HruszBar., *pass.*; J. Kurtyka, *Podole*, *pass.*; AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 939; 1546 r.). Po 1540 r. Bar (1530–1681: Row, Bar) w powiecie latyczowskim (Krykun, Kil'kist', s. 492).

¹⁸ Iwanowce (Iwankowce), dziś Ivanivci, wieś sąsiadująca od północy z Rowem [Barem], od 1431 r. (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 933) odnotowywana jako należąca do dóbr zamkowych rowskich i wraz nimi od 1443 r. pozostająca w dzierżeniu Stogniewa z Szumska, uprowadzonego w jasyr w 1452 r. (zob. przypis poprzedni). W r. 1456 Andrzej Odrowąż ze Sprowy wojewoda i starosta lwowski uzyskał konsens królewski na wykupienie miasta Rów z wsiami Iwanowce, Kumanów i innymi z rąk spadkobierców Stogniewa Reja z Szumska (Ryk.Inv., s. 274–275). W XVI w. wieś przynależna do starostwa barskiego (por. HruszBar., s. 45–46, 50).

¹⁹ Wnuczkowce w powiecie latyczowskim, na północ od Rowu [Baru], od 1431 r. odnotowywane jako należące do dóbr rowskich (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 933; zob. przypis 17 powyżej). W 1439 r. król zapisał Janowi Fiolowi z Konarzowa 100 grzywien na wsi Wnuczkowce w powiecie latyczowskim (ZDM VIII, nr 2201 = AJZR VIII/1, nr 7), w 1444 r. zwróconej przez Fiola staroście kamienieckiemu (HruszMat., nr 41). W 1505 r. akt z 1439 r. po-

twierdził król, na prośbę ruskiej rodziny Radyjowskich, wedle informacji z 1559 r. dzierżącej Wnuczkowce prawem lennym z obowiązkiem służb na rzecz zamku barskiego. W 1570 r. pustkowiu Wnuczkowce; przed 1570 r. jako wieś leżąca na szlaku wypraw tatarskich Wnuczkowce zostały przeniesione bardziej na południe na obszar wsi Radyjowce (AJZR VIII/1, s. 257–258; HruszBar., s. 49–50). W okresie nowożytnym na jej określenie używano na przemian nazwy Wnuczkowce i Radyjowce (1530–1681 Radyjowce alias Wnuczkowce, Radiowce, Radyowce, Radziowce, Radowci, Radziejowce, Radejowce alias Wnuczkowce, Radyjow, Radejowce), nadal w powiecie latyczowskim; dziś wieś Radzyivci (Krykun, Kil'kist', s. 504).

²⁰ Komarowce (Komorowce), wieś leżąca na północ od Baru, pomiędzy Rowem [Barem] a Wnuczkowcami (Radyjowcami), od 1431 r. poświadczona jako należąca do dóbr zamkowych rowskich (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 933; por. przypis 17 powyżej), ponownie odnotowana w 1493 r. (HruszBar., s. 56–57, 110 i wg indeksu). W okresie nowożytnym Komorowce (1618–1681 Komorofce, Komarofce) w powiecie latyczowskim, dziś Komarivci (Krykun, Kil'kist', s. 499).

²¹ Chonna, Chomina (1431 r.) przy lesie Szarym, siedlisko od 1431 r. wymieniane w składzie klucza rowsko-jaltuszkowskiego (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 933; zob. przypis 17 powyżej). Położenia nie ustalono. W XVII w. w starostwie barskim i powiecie latyczowskim odnotowywane są osady Honkowce (1622–1681: Chonkowce, Hunkowce, Chorewce, Hondobci; HruszBar., s. 124; Krykun, Kil'kist', s. 463) oraz Chomince (1578–1775: Homince, Chomince alias Dzienince, Chomince, Humince, Humience, Chomince) i drugie Chomince (1604–1681: Chormentowce alias Chomonikowce alias Chomenki, Chomenki, Komeyki, Homenkuv; Krykun, Kil'kist', s. 489). Brak jednak jednoznacznych przesłanek do łączenia którejs z tych wsi z siedliskiem wymienionym w l. 1431–1442.

²² Położenia lasu Szary nie zidentyfikowano; w składzie klucza rowskiego wymieniony też w r. 1431 (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 933; por. przypis 17 powyżej).

²³ Holużince (1431–1442 Holiszczynce, Holiszynce), wieś wymieniana w składzie klucza rowskiego od 1431 r. (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 933; por. przypis 17 powyżej i HruszBar., s. 56, 58), w l. 1530–1540 odnotowywana w powiecie barskim (zinkowskim), w 1540 r. jako opustoszała (ZDz. XIX s. 170: Holużynce), 1564 w składzie starostwa barskiego, funkcjonowała i w XVII w. (1564: Holozincze, 1604–1681: Holużince), odnotowywana wówczas w powiecie latyczowskim (Lustr1564; Krykun, Kil'kist', s. 495).

²⁴ Jaltuszków, osada odnotowywana jako miasto i ośrodek w kluczu rowskim powiatu kamienieckiego od 1431 r. (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 933; ZDM VIII, nr 2446 – Ryk.Inv., s. 274; por. przypis 17 powyżej). W tymże 1431 r. na akcie rozejmu ze Świdrygiellą Jaltuszków wymieniony wraz z Olczydajowem jako ośrodki przynależne do Kamieńca, które miały pozostać przy królu polskim (B.Czart., perg. 374; Weise I, nr 173 = Dan.Skarb. II, nr 1562; por. Epist. II, nr 197, 202). Od 1431 r. zapis na mieście Jaltuszkowie i wsi Letmiowce miał dworzani królewski Mikołaj Kloch (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 966). Jako miasto wspomniany także w 1453 r. (MK 11, s. 20; MRPS I, nr 192). W okresie nowożytnym w składzie starostwa barskiego; w r. 1546 doszło do ponownej lokacji miejskiej (R. Szczygieł, Lokacje miast, s. 324; Lustr1564; ŻDz. V, s. 42); wówczas już Jaltuszków/Joltuszkow (1530–1681: Jultowkow, Yaltuški, Joltuszkow, Joltuszkow Wyszni) i później powstały Joltuszkow Niżny (1629–1681: Jowtuski, Joltuska, Joltuszkow, Jultowkow, Yaltuški) notowane były w składzie starostwa barskiego i w powiecie latyczowskim (Krykun, Kil'kist', s. 498).

²⁵ Trychowce (1431–1442 Truchowce, Truchonowce), od 1431 r. wymieniane w składzie klucza rowskiego powiatu kamienieckiego (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 933; por.

przypis 17 powyżej), w okresie nowożytnym nadal w powiecie kamienieckim (1615–1665: TrikoŃce, StrykoŃce; Krykun, Kil'kist', s. 452).

²⁶ Drobyyszowce w powiecie latyczowskim, wieś od 1431 r. poświadczona w kluczu rowskim (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 933; por. przypis 17 powyżej), w okresie nowożytnym utrwaliła się nazwa Drohobyszowce (1610–1681: Drobyyszowce, Drohobyszowce alias Kuzmince, Kuzminse; Krykun, Kil'kist', s. 465).

²⁷ Tymankowce, wieś poświadczona od r. 1431 w kluczu rowskim (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32 s. 933; por. przypis 17 powyżej). Nie udało się przesądzić hipotetycznej możliwości jej identyfikacji z nowożytnym Tymkowem (1627–1681: Tymkow alias Samgrod et Słoboda Tymkowska, Samgrod seu Słoboda Tymkowska, Tymkow alias Samgrod, Tymkow, Tymko, Timkuv) w powiecie kamienieckim (Krykun, Kil'kist', s. 442).

²⁸ Dokument z 1442 r. dostarcza najstarszej wzmianki o wyodrębnieniu się Olczydajowa Wyżnego i Niżnego. W 1431 r. na akcie rozejmu ze Świdrygiellą Olczydajów wymieniony został wraz z Jaltuszkowem jako ośrodki włości przynależne do Kamieńca, które miały pozostać przy królu polskim (B.Czart., perg. 374; Weise I, nr 173 = Dan.Skarb. II, nr 1562; por. Epist. II, nr 197, 202). W 1452 r. w skład włości olczydajowskiej, zaliczonej wówczas do powiatu kamienieckiego, wchodziły Olczydajów (AlczidaioŃ) Stary i Nowy z wsiami i pustkami Michałowce, Kuryłowce, Wysoczek, Żwan z grodziskiem nad Dniestrem, Romanowe Dworzyszczce, „Chrzczicowce” (Hryciowce?), Ozarzyńce (Ozarincze), Doliny, Olatkowce, Karaczowce, Srebrna, Kudowce (Kudziowce), „Muchekow”, Maczowo Dworzyszczce, Ladawa, z pieczarami (cum antris alias s piczaramy) przynależnymi do Olczydajowa; dobra te zostały wówczas przez króla zastawione Teodorykowi z Buczacza kasztelanowi kamienieckiemu i staroście podolskiemu, pod warunkiem wzniesienia w Olczydajowie na nowo murowanego zamku i z obowiązkiem króla zwrotu Buczackiemu poczynionych nakładów w przypadku wykupienia od niego tych dóbr (do wykupu nie doszło, zaś w 1553 r. król potwierdził Jerzemu Jazłowieckiemu z Buczacza posiadanie tej włości; AJZR VIII/1, nr 15, 87). W 1453 r. Olczydajów wymieniono wśród królewskich miast na Podolu (AGAD, MK 11, s. 20 = MRPS I, nr 192). W okresie nowożytnym Olczydajów Wyżny zwany też był Wielkim i Nowym (1622–1803: Olczydajow Wyższy, Olczedajow, Olczydajow Wyszny, Olczedajow Wyszny, Olczidajow Wicza, Olčeduf Velikiy, Olczydajow Wyszny, Olczydajow, Olczydajow Wyżny, Wyższy; Krykun, Kil'kist', s. 478), zaś Olczydajów Niżny – także Małym i Starym (1622–1803: Olczydajow Niżny, Olczidajow Nicza, Olčeduf Malenkij, Olčedayiv Malij, Olczydajow, Olczydajow Niżny, Olczydajow, Olczydajow Niżni, Niższy; Krykun, Kil'kist', s. 479); oba wówczas wymieniane w powiecie latyczowskim.

²⁹ Ozarzyńce (Ozaryńce) w powiecie kamienieckim, na których w 1431 r. król zapisał Świętosławowi z Zadowia 50 grzywien (ZDM VII nr 2078), w l. 1452–1553 poświadczane zostały w składzie włości olczydajowskiej (AJZR VIII/1, nr 15, 87; Urz.Pod. s. nr 546, s. 127–128; zob. przypis poprzedni). W okresie nowożytnym Ozar(z)ynce (1604–1681: Ozarzyńce alias Bazar Miasto, Ozarince, Ozarinę) w powiecie latyczowskim (Krykun, Kil'kist', s. 478).

³⁰ Chmielnik, zamek i ośrodek wołości (powiatu) od czasów rządów Witolda na Podolu (1411/1430), a po 1434 r. centrum kształtującego się starostwa (tenuty) na Podolu koronnym (A. Jabłonowski, w: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t.VIII, Ziemie ruskie. Wołyń i Podole, ŻDz. XLX, s. 11; J. Kurtyka, Podole, pass.; ZDM VIII, nr 2461; HrušMat., nr 42, 57; AGZ X, nr 68, 80). Przejściowo zajęty przez Litwinów, został odbity wraz z Karaulem i Międzybożem przez starostę Teodoryka Buczackiego w 1447 r. (IDH V, s. 38–39). Lokowany na prawie miejskim w 1448 r. (SG I, s. 589), wymieniony wśród miast kró-

lewskich na Podolu w 1453 r. (MK 11, s. 20 = MRPS I, nr 192); wójtostwo w Chmielniku odnotowywano w l. 1440 (AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 969; jeszcze wieś?) i 1469 r. (MK 29 k. 416; ib. 54 k. 129; Bona regalia onerata, s. 59–60). W 2. połowie XV i w XVI w. centrum starostwa chmielnickiego (J. Kurtyka, Podole, pass.).

³¹ Skala należała do najstarszych ośrodków władzy i centrów włości na Podolu, zaś zamek skalski wymieniany jest w grupie „polskich grodów” w pochodzącym z końca XIV w. „Spisie grodów ruskich dalekich i bliskich” oraz w przekazach dotyczących wygnania Koriatowiczów i nadania Podola w lenno Spytkowi z Melsztyna (1394–1395; J. Kurtyka, Podole, pass. – tu źródła i literatura). Zamek wymieniony w 1430 r. wśród grodów zajętych przez panów podolskich i podporządkowanych Koronie (HruszMat. nr 19–20; Vitoldiana s. 97–99; AGAD, Archiwum Zamoyskich 32, s. 930–931, 952) i wśród zamków, które miał zatrzymać król na podstawie aktu rozejmu ze Świdrygiełłą z 1431 r. (B.Czart., perg. 374; Weise I, nr 173 = Dan.Skarb. II, nr 1562). Związana z zamkiem włość skalska (później powiat) wzmiankowana jest od 1409 r. (wzmianki z l. 1409–1443: ZDM VI nr 1732, 1778; ib. VII, nr 2059, 2102, 2131, 2149; ib. VIII, nr 2245, 2269, 2305, 2322, 2384, 2466); powiat skalski uległ dezintegracji w XVI w. Po 1430 r. zaczęła się też formować tenuta skalska – od 1431 r. znany jest starosta skalski Janusz Kierdejowicz (ZDM VII, nr 2059); już do ok. 1442 r. zmarły wówczas starosta podolski Piotr Polak z Lichwina zgromadził na tenucie skalskiej zapisy na sumę 300 grzywien, zaś w 1469 r. bracia Wnuczkowie mieli na tej tenucie zapisy na sumę ok. 600 grzywien (Bona regalia onerata, s. 64). Formuła *castrum et oppidum* Skala z dokumentu z 1442 r. wskazuje, iż przed 1442 r. doszło w Skale do lokacji miasta na prawie niemieckim, wzmiankowanego także w spisie miast podolskich z 1453 r. (MK 11, s. 20 = MRPS I, nr 192); ponowna lokacja miasta miała miejsce w 1518 r. (R. Szczygiel, Lokacje miast, s. 325). Wedle spisu zamków starostwa podolskiego z 1494 r. z zamkiem w Skale związane były wsie Piatniczany, Zahukowie, Łożanowce (Łożanowice), Jezierzany, Żylince (Żyluncze) i Wierzchniakowce (HruszZamki, s. 5–10).

³² Piatniczany, wieś poświadczona w powiecie i kluczu zamkowym skalskim w l. 1442–1494 r. (HruszZamki, s. 5–10; por. przypis poprzedni). Na podstawie zapisu króla Władysława Jagiełły (Warneńczyka) z 14 VII 1442 r. Wacław Spisz z Sobaczowa miał na Piatniczanach zabezpieczoną sumę 150 grzywien (ZDM VIII, nr 2384), do 1442 r. tenże król zabezpieczył Piotrowi Polakowi z Lichwina [starości podolskiemu w l. ok. 1440–1442] na tej wsi 300 grzywien, zaś przed 1469 r. Wnuczkowie wykupili zastaw Polaka i zebrali na niej dodatkowo zapisów królewskich na sumę 80 grzywien (Bona regalia onerata, s. 64). W okresie nowożytnym wieś zaliczana do starostwa i powiatu kamienieckiego (1615–1681: Pyatnicami; Krykun, Kil'kist', s. 451; Lustr1564).

³³ Zahukowie, wieś poświadczona w kluczu zamkowym skalskim w l. 1442–1494 (HruszZamki, s. 5–10; Zavkovye; por. przypis 31), w okresie nowożytnym w powiecie kamienieckim (1610–1678: Zahukowce, Zahukowka; Krykun, Kil'kist', s. 448), dziś Gukiv.

³⁴ Łożanowce (w tekście paleograficznie łatwy do wyjaśnienia błąd kopisty Łonanowce zamiast Loyanowce), wieś poświadczona w kluczu zamkowym skalskim w l. 1442–1494 (HruszZamki, s. 5–10; Loyanowice; por. przypis 31), prawdopodobnie identyczna z nowożytną wsią Łojowce (1622–1681: Loyowce, Loyofci) w powiecie kamienieckim (Krykun, Kil'kist', s. 432). Wedle lustracji z 1469 r. przed tym rokiem Wnuczkowie uzyskali na Łożanowcach (Łoyanowce) i Jezierzanach zapisy na sumę 350 grzywien (Bona regalia onerata, s. 64).

³⁵ Wierzchniakowce (dziś Verchniakivci), wieś poświadczona w kluczu zamkowym skalskim w l. 1442–1494 (HruszZamki, s. 5–10; Vehrynkowce; por. przypis 31); w okresie nowożytnym w powiecie czerwono-grodzkim (Krykun, Kil'kist', s. 406). W r. 1469 r. Buczaccy mieli na tej wsi zapis 50 grzywien (W. Semkowicz, Ród Awdanów, s. 273; Bona regalia onerata, s. 66).

³⁶ Bakota, od wczesnego średniowiecza ważny ośrodek administracyjny na Podolu (Poniziu) i centrum włości. Gród wymieniany w źródłach od 1240 r., zamek wzniesiony przez Koriatowiczów w poło-

wie XIV w. i wspominany przy okazji relacjonowania przez źródła wydarzeń politycznych na Podolu w 2 połowie XIV w. Nadany w r. 1388 przez Koriatowiczów bojarowi Niemirze i poświadczony w jego posiadaniu jeszcze w 1392 r. (zapewne do 1394 r.; J. Tęgowski, *Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV w.*, „Teki Krakowskie” 5, 1997, s. 170–171, Aneks I; ŻDz. V, s. 20–22), po wygnaniu Koriatowiczów nadany wraz z innymi zamkami podolskimi przez króla wojewodzie krakowskiemu Spytkowi z Melsztyna, krótko przed 1407 r. zapewne nadany do wiernych rąk Piotrowi Karwacjanowi z Włoszczowej staroście podolskiemu (występował on jako Piotr Bakocki), zaś po 1411 r. ważny ośrodek Podola administrowanego przez księcia litewskiego Witolda (J. Kurtyka, *Podole*, pass.). Rozejm łucki z 1431 r., kończący pierwszy etap walk ze Świdrygiełłą po wygnaniu załóg litewskich z Podola (1430 r.), przewidywał m.in., że zamek Bakota miał pozostać nie odbudowany, a włość bakocka podzielona (B.Czart., perg. 374; Weise I, nr 173 = Dan.Skarb. II, nr 1562). W l. 1442–1443 dworzanin królewski Krystyn Szczukowski uzyskał od władcy na zamku Bakocie i przyległych wsiach zapisy na łączną sumę co najmniej 1500 grzywien (ZDM VIII, nr 2357, 2448); zamek ten funkcjonował jeszcze w 1453 r. Miasto w Bakocie zapewne podupadło już przed 1453 r., kiedy to w zestawieniu królewskich miast na Podolu jedynie ośrodek bakocki został określony w charakterystyczny sposób jako castrum Bakota (MK 11 s. 20; MRPS I, nr 192). W okresie późniejszym zamek został opuszczony, zaś Bakota wymieniana jest jako niewielka wieś w powiecie kamienieckim (J. Kurtyka, *Podole*, pass.).

³⁷ Międzybóż, gród znany od połowy XII w., ważny ośrodek administracyjny Poboża, zaś od połowy XIV w. zamek wymieniany przy okazji przekazów źródłowych o konfliktach wewnętrznych na Podolu, w 1395 r. wyłączony spod nadania Podola dla Spytka z Melsztyna i zachowany do dyspozycji królewskiej, zaś po 1430 r. w składzie Podola koronnego centrum tenuty, w 1447 r. wraz z Chmielnikiem i Karaulem odbity Litwinom przez Teodoryka Buczackiego starostę podololskiego (DH V, s. 38–39), w 1453 r. administrowany przez starostę Maciejka (DH V, s. 133–134) i wymieniony (pomyłkowo jako włość prywatna) w spisie miast podolskich (MK 11 s. 20; J. Kurtyka, *Podole*, pass.). W 1469 r. wojewoda podolski Michał Mużyło z Buczacza miał na Międzybożu dożywotni zapis 50 grzywien (*Bona regalia onerata*, s. 66). W okresie nowożytnym zaliczany do powiatu latyczowskiego (1629–1681: Medziboze, Mędziboz, Mejibuji; Krykun, Kil'kist', s. 475).

³⁸ Dzierław Włostowski h. Oksza, dworzanin królewski 1428, starosta sądecki 1430–1432, podolski 1435–1437, spiski 1440, † 10 XI 1444 po Warną (Urzednicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy, opr. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P.K. Wojciechowski, B. Wyrozumska, Kraków 1990, s. 371; UrzPod., s. 240; J. Kurtyka, *Topory, Starekonie i Okszyce. W sprawie związków międzynarodowych w XIII i XIV wieku*, KH, 99, 1992, nr 2, s. 29–30, 37; tenże, *Starostwo spiskie w XV–XVIII w.*, w: *Terra Scepusiensis, Stav bada-nia o dejinach Spiša*, red. M. Homza, Levoča–Wrocław 2004, [w druku]; MPH III, s. 275)

³⁹ Ścibor z Komorników, poświadczony jako starosta skalski 13 I 1447 (AGZ XIV s. 233–234; por. O. Halecki, *Z Jana Zamoyskiego inwentarza*, s. 163–164).

⁴⁰ Piotr Woda ze Szczekocin h. Odrowąż, pisarz królewski 1420, starosta olsztyński 1433, podkanczerzy koronny 1438–1454, starosta zawichojski 1443, chełmski 1444 i łukowski 1446–1454, zmarł 1454 (PSB, 26 s. 434–436; Urz.Centr. s. 206).